

Mimořádná příloha ke 100. výročí založení České botanické společnosti – vychází souběžně s výročním číslem časopisu Preslia

Lubomír Hrouda

Síň slávy

Bývá zvykem při významném jubileu vzdát poctu těm, kteří se nejvíce zasloužili, jakkoli napříč celým stoletím je to úkol opravdu velmi nelehký. Shodli jsme se na tom, že do Pantheonu patří jen ti odešlí – snažili jsme se vybrat osoby, které formovaly Českou botanickou společnost, ale i nové obory, zakládaly botaniku na mimopražských univerzitách nebo napsaly stěžejní

díla, často mnohé dohromady. Ale botanika (stejně jako jiné obory) se dělá nejen pro odborníky, ale i pro širokou veřejnost a na syntéze z pera těch nejlepších se často podílí armáda bezejmenných. Proto je vzpomenu také alespoň několik amatérských floristů, z jejichž píle a poznatků žijí regiony dodnes. Terénní botanika propojující akademický výzkum i příspěvky ama-

térů má své zásadní „bible“ – určovací klíče, bez nichž by spojení s veřejností nefungovalo. Napsat klíč je ale mravenčí práce a ne každý odborník si na něj troufne – je třeba jim zde za to vzdát čest. Nadstavbou jsou pak kompendia – shodou okolností stojíme před dokončením dvou zásadních, Květeny ČR a Vegetace ČR, obou na evropské úrovni. A nelze nepřidat Atlas rozšíření cévnatých rostlin, popelku vznikající po desetiletí „na koleně“, a přesto ve vyšších svazcích zahrnuje téměř polovinu našich pohlavně se rozmnožujících druhů. A není náhodou, že jeden z příspěvků tohoto kulturního Živý je věnován floristickým kurzům – vlnkové lodi činnosti ČBS vychovávající stovky studentů. Dokud budou vzkvétat „floristáky“, bude vzkvétat i Společnost.

František Krahulec

Karel Domin (1882–1953)

Prof. Dr. Karel Domin byl jedním z nejvýznamnějších českých botaniků 20. stol. Při příležitosti 50. výročí jeho smrti přinesla Živa článek Pavla Kováře (Živa 2004, 1: III–IV), ale již v r. 1967 vyšla vzpomínka Ivana Klášterského k jeho nedožitým 85. narozeninám (1967, 5: 180). Tento příspěvek prolomil dlouhé mlčení o osobnosti, která téměř půl století formovala tvář české botaniky. Proč tomu tak bylo, že se o významném botanikovi nesmělo psát, a pokud se psalo, tak pouze negativně?

Karel Domin pocházel ze vzdělaného prostředí, jeho dědečkem z matčiny strany byl významný pedagog prof. Gustav Adolf Lindner. S kvalitním všeobecným vzděláním vstoupil na českou část Karlo-Ferdinandovy univerzity, kde studoval botaniku u prof. Josefa Velenovského. Jako jeden z mála členů své generace psal odborné články česky, německy, ale i anglicky. Jeho rozsáhlou publikační činnost dostatečně zmínil ve svém článku P. Kovář. Zde bych zdůraznil i tu aktivitu, která organizačně ovlivňovala dění nejen v botanické obci. V r. 1912 byl jedním ze zakládajících členů České botanické společnosti (ČBS) a ve věku 30 let se stal jejím místopředsedou. Už tato skutečnost o mnohém vypovídá. Ve 20. letech se svým přítelem Josefem Podpěrou zcela přepracovali s velkým počtem nově přidávaných druhů tehdy velmi populární Polívkův Klíč k určování rostlin pro území tehdejšího Československa včetně Slovenska a Podkarpatské Rusi. Za 2. světové války, po zavření českých vyso-

kých škol, Domin založil Ústřední komisi pro sběr léčivých rostlin, kde skryl velkou část pražských botaniků. Zde začal také připravovat velkou květenu Československa – rozpis množství staré literatury, který slouží botanikům dodnes jako zcela nepostradatelný materiál.

K. Domin byl významnou osobností Univerzity Karlovy. Ve školním roce 1922–23 působil jako děkan Přírodovědecké fakulty UK, v r. 1934–35 pak jako rektor celé UK. Právě jeho rektorský rok je jedním z kontroverzních období, na jehož základě se značně liší hodnocení této osobnosti historiky a botaniky. Prosazoval totiž naplnění staršího zákona, který přiřkl univerzitní insigne české Univerzitě Karlově. Ty v té době přitom byly stále historicky deponovány na Německé univerzitě v Praze. V dané době to působilo jako přilítí oleje do ohně již začínajících česko-německých vášní, celý spor se vyhroutil – v literatuře je toto období zmiňováno jako insigniáda a K. Domin je v této spojitosti líčen jako český fašista. Byl jím či ne? Rozhodně byl silně pravicový a k zárodkům uskupení českých fašistů měl v polovině 30. let blízko. Jakmile se ale fašisté více profilovali, svůj vztah k Vlajce jako reprezentance fašistického hnutí přerušil. Politicky velmi činný byl v době 1. republiky, v 30. letech se stal senátorem. To, že měl pravicové smýšlení, neskrýval. Ale byl zároveň i český vlastenec, který po podepsání Mnichovské dohody prezidentem E. Benešem zaslal vedení parlamentu kritický dopis,

v němž neváhal označit tento podpis za vlastizrada a popření role parlamentu (což byla skutečnost).

Karel Domin byl člověk nesmírně pracovitý a měl fenomenální paměť. Redigoval několik časopisů a do jednoho z nich, Vědy přírodní, přispíval množstvím článků týkajících se zejména nálezů z terénu. Šlo často o velmi krátké texty informující o novém nálezů a jeho zhodnocení v daném kontextu. Toto jeho psaní mu bývalo někdy vytýkáno jako rozmělnování, s čímž ale nemohu souhlasit. O řadě údajů bychom se bez daného článku nedozvěděli, nálež by ležel skryt někde v herbáři. Podle svědectví jeho žáků často napsal dva až tři takové články v noci mezi dvěma exkurzními dny. Z toho také vyvozují výše uvedený názor na paměťové schopnosti.

Jak jsem již uvedl, část nebotanické společnosti neměla Domina ráda již před válkou pro jeho názory. A jak tomu bylo v botanické komunitě? Poměrně brzy se mu podařilo odstavit z předsednictví ČBS Josefa Velenovského. Na Přírodovědecké fakultě si evidentně připravil rozdělení botanického ústavu fakulty na dva – jeden vedený J. Velenovským, druhý jím. Po pěti letech, při odchodu prof. Velenovského do penze, oba ústavy zase sloučil. Přestože mezi nimi nepanovaly dobré vztahy, obě strany zachovávaly navenek určité dekorum. To však později neplatilo o vztazích některých žáků ke Karlu Dominovi. Domin psal Velenovskému články k jeho životním výročím, Velenovský i jako důchodce měl svou pracovní v Botanicke ústavu. Ani ve svých vystoupeních Domina přímo nezmiňoval, pouze kritizoval nové poměry. Jak jsem uvedl výše, za války Domin přiřkl svou aktivitou řadu pražských univerzitních botaniků, v některých případech zaměstnal i jejich manželky, aby unikly nasazení v továrnách. Sám se domníval, že po válce nastoupí zase jako ředitel do

univerzitního Botanického ústavu. Ihned na konci Pražského povstání tento ústav převzal, ale tím jeho angažmá po 2. světové válce skončilo. Proti němu se postavilo několik jeho žáků, kteří využili možnost odstavit tak silnou osobnost k uvolnění cesty pro vlastní kariéru. Domin byl vláčen po soudech, nějakou dobu dokonce uvězněn. Za vinu mu dávali předválečnou činnost, články z té doby, které však tehdy nebyly trestné. Dalším obviněním měla být spolupráce s nacistickým režimem, z níž ostatní profitovali jako zaměstnanci výše zmíněného ústavu pro výzkum léčivých rostlin. Veškerá obvinění z kolaborace se posléze scvrkla na předání 23 map s rozšířením léčivých rostlin v Protektorátu jakožto výsledek práce celého ústavu!

Nakolik byly v pozadí další politické vlivy, např. dopis o Benešově vlastizradě, je možné jen spekulovat. Čtení archivních dokumentů je výpovědí jak o době, tak i o charakteru některých osobností. Neaktivněji proti Dominovi vystupoval Josef Dostál (o něm viz článek na str. LXX), který byl se svou manželkou u něj za války zaměstnán. Na druhé straně u Národního soudu svědčili ve prospěch Domina lidé, jako např. Miloš Deyl, dopisy na jeho pod-

poru poslal také mimo jiné pozdější profesor paleontologie František Němec a někteří venkovští floristé. Národní soud pak Karla Domina v r. 1947 všech obvinění zprostil. Je jasné, že kdyby se nějaké provinění prokázalo, určitě by je soud využil. Přestože byl soudem osvobozen, „kolegové“ mu znemožnili vrátit se na univerzitu. Byl penzionován, po únorovém převratu v r. 1948 i vyloučen z ČSBS. Paradoxem bylo, že spolu s ním museli odejít jak jeden ze svědků vypovídajících v jeho prospěch (Miroslav Pulchart), tak i Vladimír Krajina (viz článek na str. LXIX) – před válkou nejoblíbenější žák a vychovávaný nástupce, po válce však jedna z osobností stojících proti němu. Prof. Dominovi byla znemožněna i publikační činnost, což při jeho psavosti musel být jeden z největších trestů. Založil si časopis Hortus Sanitatis, ale J. Dostál v prvním ročníku Botanických listů publikoval nesmírně tvrdý útok proti novému periodiku (aniž Domina přímo zmínil) a vydávání bylo poté zastaveno. Domin zmizel na dlouhá leta, až v r. 1960 vydal Ján Futák Bibliografii k flóře ČSR, kde ho uvádí jako spoluautora. Byla to v té době jistě od J. Futáka odvaha. A později vyšel již citovaný článek I. Klášterského.

Skutečností je, že Karel Domin udělal pro českou botaniku nesmírně mnoho. Stačí vzít do ruky uvedenou bibliografii a podívat se, kolik toho napsal. Byl silnou a tvrdou osobností, rád řídil dění ve svém okolí. Avšak přes tuto vlastnost neprovedl nic, že by měl zůstat v zapomnění či dokonce v opovržení. Chování různých osob v poválečném období hodně prozradilo o jejich charakterech jak dobrých, tak špatných. Botanici se k němu hlásí už jen citováním jeho prací a rozpisu ke Květeně – „Dominovu materiálu“. Po r. 1990 uspořádala ČSBS, resp. ČBS dva půldenní semináře věnované jeho osobnosti.

Poslední roky života neměl K. Domin veselé. Nemoci, zneuznání a izolace. Ta především. Josef Holub a Jaroslav Moravec vzpomínali, jaké problémy měli jako studenti za prozrazenou návštěvu u Domina. Politický režim ho nadále šikanoval. Úřední výměry, jako bylo snížení důchodu na desetinu proto, že se měl před válkou dobře, není příjemné čtení.

Přesto Karel Domin udělal kus práce pro českou a slovenskou (ale i světovou) botaniku i Českou botanickou společnost, a proto je naší povinností si jeho osobnost na tomto místě připomenout.

Petr Bureš

Josef Podpěra (1878–1954)

Akademik Josef Podpěra se narodil 7. listopadu 1878 v Jílovém u Prahy v rodině berního úředníka. První botanické práce uveřejnil již na počátku svých univerzitních studií (1897–98), přičemž záhy tematicky pokryl spektrum oborů, jimž se pak během života věnoval: floristika, bryologie a fyto geografie. Také zájmové oblasti, k nimž se kromě českých zemí celoživotně obracel – Balkán a Rusko – se objevují už v jeho prvotinách. Kdo byli jeho učitelé, kteří ho možná takto nasměrovali? Při gymnaziálním studiu v Truhlářské ulici (dnes v Praze 1) a v Mladé Boleslavi to byli botanikové B. Bauše a H. Konvalinka, na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy pak L. Čelakovský, J. Velenovský, B. Němec, J. Vejdovský, J. N. Woldřich a K. Vrba, kteří patřili k elitě české přírodovědy. Z dochované korespondence je však zřejmé, že Podpěra i vlastním přičiněním od mládí navazoval kontakty s botaniky tehdejšího rakousko-uherského mocnářství a dalších evropských i mimo-evropských států. Doktorát z filozofie získal na základě bryologické dizertace r. 1903. Jako středoškolský učitel přírodopisu pak působil krátce na gymnáziích v Praze (na Královských Vinohradech) a v Novém Bydžově, ale už téhož roku opustil Čechy, aby si hledal trvalé místo na Moravě, jež se mu stala domovem po většinu života. Nejprve zakotvil na gymnáziu v Olomouci, odkud pak již jako středoškolský profesor přešel 1. září 1908 na II. českou státní reálku v Brně (dnešní gymnázium v Křenové ulici).

Brzy po příchodu na Moravu začal Podpěra pravidelně zveřejňovat přehledy nových a pozoruhodných nálezů moravských cévnatých rostlin a mechorostů, v čemž pak pokračoval i později v meziválečném období. Opíral se přitom o vlastní výzkumy i o nálezy mnoha moravských botaniků, kteří ho žádali o revize svých sběrů. Fakticky se tím stal organizátorem botanického výzkumu Moravy, pokračovatelem A. Obornyho, E. Formánka, V. Spitznera a C. Hanačka a jeho úloha ve výzkumu moravské flóry se podobá té, jakou měli na počátku 20. stol. v Čechách J. Rohlena, K. Domin či později J. Dostál. Organizační talent uplatnil též v regionálních vlastivědných a muzejních spolcích a přírodovědeckých klubech v Olomouci, Prostějově a Brně. Květenu Balkánu studoval v letech 1900, 1910 a 1913 veden zájmem vědeckým, ale zřejmě i myšlenkou všeslovenské vzájemnosti coby ideovým dědictvím obrozené éry. Ve fyto geografii, např. v monografii Vývoj a zeměpisné rozšíření květeny v zemích českých ve srovnání s poměry evropskými (1906), vycházel z klasických prací A. Kerner, F. A. Paxe nebo A. Englera, synteticky je však propojoval s nastupujícími poznatky paleobotaniky, ekologie a rostlinné sociologie. Nepochybně se ale inspiroval i pracemi K. Domina o Brdech, Českém středohoří a Krušných horách. Podpěrova Květena Hané (1911) byla originálním pokusem spojit klasický přehled regionální flóry s velmi detailním

obecným úvodem o přírodních poměrech a formačně tříděným přehledem cévnatých rostlin, pojednaných však též v kontextu regionálně fyto geografickém a florogenetickém. O Podpěrově nesmírném rozhledu svědčí i to, že dílo doplnil regionálními přehledy skupin bezcévných rostlin.

Jako poručík rakouské armády rukoval Josef Podpěra již v létě 1914 na východní frontu. Do ruského zajetí upadl poté, co se 22. března 1915 po bezmála pětiměsíčním obléhání vzdala vyčerpaná 110tisícová rakouská posádka pevnosti v Přemyšlu (v Haliči, dnes v Polsku). O vědeckých kvalitách zajatce Podpěry se v Rusku vědělo, takže byl přičiněním petrohradské botanické zahrady přidělen na práci v botanickém oddělení muzea v městě Ufa na jižním Uralu, kde zpracovával rozsáhlé herbáře a vedl četné exkurze do okolí. Během pětiletého pobytu zde získal hluboké znalosti ruské botanické literatury, které pak v poválečných letech zúročil v rozsáhlém (má 1 000 stran), bohužel však nikdy nevydaném přehledu rostlinstva evropské části Ruska. V červenci 1918, kdy zbývalo už jen několik dní do jeho transportu zpět do Rakouska, dorazily do Ufy jednotky Československých legií. Podpěra se rozhodl do legií vstoupit a pokračovat ve své ruské anabázi, aby jako řadový „dobrovolc“ pomáhal při organizaci epidemio logického, bakteriologického a výzkumného ústavu, jenž byl součástí legií našeho vojska na Rusi. Když byl v prosinci 1918 vyslán z Čeljabinska na Tomskou univerzitu pro bakteriální kultury a laboratorní morčata, byla díky jeho ufi mským kontaktům tato mise nečekaně úspěšná, ale navíc se při ní setkal s botanikem a ředitelem nově zřízeného Ústavu pro výzkum Sibíře V. V. Sapožnikovem, který mu v červnu 1919 nabídl v rámci tohoto ústavu pracovní místo. K této „stáží“ byl Podpěra na pět měsíců z legií uvolněn. Zpět se vrátil v prosinci

1919 a absolvoval poté s legiemi cestu po Sibiřské magistrále z Krasnojarsku až do Vladivostoku, kam dorazil koncem února 1920. Zde byl Epidemiologický ústav umístěn v izolaci na skalnatém a hornatém Ruském ostrově (o jeho bryoflóře pojednal v r. 1929).

Do Československé republiky se Josef Podpěra vrátil přes Severní Ameriku až 21. července 1920. V Brně byla mezitím zákonem č. 50 z 28. ledna 1919 zřízena Masarykova univerzita. Profesorský sbor její přírodovědecké fakulty se 8. listopadu 1920 usnesl, aby zde byla zřízena stolice botaniky a navrhl Podpěru ke jmenování profesorem. Ten nabídku přijal a dekretem z 29. dubna 1921 ho prezident republiky T. G. Masaryk jmenoval řádným profesorem všeobecné a systematické botaniky na MU, kde později zastával děkanskou (v letech 1925–26 a 1934–35) i rektorskou funkci (1937–38). V meziválečné době vybudoval a po 2. světové válce obnovil Botanický ústav; jeho existenci kromě kvalitního personálního zázemí opíral o tři základní pilíře: knihovnu, herbář a botanickou zahradu. Všechny existují dodnes a jejich význam je pro univerzitu a moravskou botaniku nezastupitelný.

Životním tématem Podpěrova bryologického výzkumu byl druhově bohatý a taxonomicky obtížný rod prutník (*Bryum*). Řadu příspěvků na toto téma zcela zastihuje jeho 17dílná monografie *Bryum Generis Monographiae Prodrromus* (1942–72), zahrnující celkem více než 1 800 tiskových stran, jejíž posledních 9 částí vyšlo až po jeho smrti zásluhou Zdeňka Pilouse. Podpěrův *Conspectus Muscorum Europaeorum* (1954, reprint 1975) je především komentovaný nomenklatorický katalog všech evropských mechů, s charakteristikou jejich výskytu a rozšíření a s bohatým přehledem úzce pojatých vnitrodruhových taxonů. Splitterské pojetí, charakteristické množstvím forem a variet a vrcholící

1 Ostřice Otrubova (*Carex otrubae*) – druh popsáný Josefem Podpěrou na počest olomouckého botanika Josefa Otruby (1889–1953). Foto L. Hrouda

v evropské taxonomii na přelomu 19. a 20. stol., je typickým rysem také Podpěrových prací o rostlinách cévnatých, mimo jiné i v ostatních ohledech moderně koncipované Květeny Moravy ve vztazích systematických a geobotanických. Z tohoto díla dokončil v letech 1926–30 pouze torzo o třech svazcích věnovaných kapradostům, travám a šachorovitým. Skvělý taxonomický talent zúročil v rozpoznání nových kříženců, v jejichž epitetech zvětšil jména podstatné části svých spolupracovníků – amatérských moravských floristů. Z celoživotního přátelství s Karlem

Dominem vzešlo v r. 1928 společně přepracované vydání Polívkova klíče, které bylo vynikající terénní určovací pomůckou mnoha dalších botanických generací. Úplná Podpěrova bibliografie zahrnuje více než 390 odborných knih a článků, recenzí a životopisných příspěvků v botanických a přírodovědných časopisech a také statí ve vědeckopopularizačních periodikách, v menší míře v denním tisku. J. Podpěra zemřel 18. ledna 1954, krátce po jmenování akademikem.

Jakým byl Podpěra člověkem? Červenolící bujarou pivoňkou z Brna, jak o něm psal švédský tisk v reportáži ze skandinávské mezinárodní fyto geografické exkurze? Váženým profesorem s archaickým cvikrem na nose, s hřmotným hlasem i postavou, vyjadřujícím se starobylým slohem a častujícím studenty poněkud nezvyklým oslovením „občane“? ... Jak je najednou těžké odpovědět, když ti, kterých jsme se mohli kdykoli zeptat, už tu nejsou. S určitostí můžeme říci, že Podpěra ctil profesní kolegy a zároveň byl jimi respektován, a to i těmi, kteří jinak byli známi svou kritičností až konfliktností. Nepochybně však byl obdařen hlubokou empatií k potřebným a neváhal nezištně pomáhat. Obuvnickému dělníku ze Žďáru F. Kovářovi, který při mikroskopování lišejníků skoro přišel o zrak, opatřil kvalitní mikroskop a v r. 1907 mu dopomohl i k bydlení a místu kustoda Vlasteneckého spolku musejního v Olomouci. Ujal se běžence před bolševickou revolucí G. I. Širjaeva, umožnil mu profesně vyrůst a pomáhal mu, když musel koncem 2. světové války znovu prchat. V životní a profesní krizi v letech 1932–33 pomohl talentovanému vještěranému přírodovědci J. Jedličkovi, když se jako řeholní bratr Clemens snažil vyvázat z augustiniánského kláštera, aby se mohl věnovat vysněné botanické dráze. Také takový byl Josef Podpěra.

František Krahulec

Jaromír Klika (1887–1957)

Jedním z botaniků, kteří se významně zasloužili o rozvoj oboru v celé Evropě, byl Jaromír Klika. Zabýval se fytoocenologií, i když se k ní jako svému oboru, kterému se mohl věnovat profesionálně, dostal až v posledních 10 letech svého života. V době mezi válkami působil jako vysokoškolský učitel na Českém vysokém učení technickém v Praze, kam tehdy patřily fakulty s aplikovanými obory, jako zemědělství, lesnictví a chemická technologie. Na těchto školách učil mykologii, dendrologii, zbožíznalectví. A zejména v dendrologii po něm zůstala řada kvalitních příruček. Z hlediska hlavního proudu české botaniky stál v druhé garnituře tím, že nepracoval na univerzitě. Ale proto, že byl velmi pilný, předhlonil ve fytoocenologii

i většinu ostatních botaniků, kteří se jí u nás věnovali. Předmětem studia fytoocenologie jsou rostlinná společenstva – nenáhodná seskupení rostlin, která se vyskytují v krajině za stejných ekologických podmínek, jakými jsou např. dostupnost vody, živin, pH, světlo a také umístění v krajině ve vztahu ke slunečnímu záření či nadmořské výšce. Zkoumá složení společenstev – které druhy je pravidelně tvoří a za jakých podmínek. Jako obor vznikla fytoocenologie ve 20. stol. a postupně budovala systém jednotek seskupených hierarchicky.

J. Klika se začal fytoocenologii věnovat ve 20. letech, studoval řadu společenstev a regionů v tehdejším Československu. Publikoval množství prací, které se zabý-

valy stepními porosty, horskou vegetací Velké Fatry, lesy. Ve 30. a 40. letech se dovtvářel systém fytoocenologických jednotek a Jaromír Klika se na jeho podobě výrazně podepsal. Spolu s kolegy využil své znalosti a popsal řadu nejvyšších jednotek vegetace. V mnoha případech poněkud předběhli své vzory ze západní Evropy a jimi navržená jména (a jednotky, které reprezentují) tak mají prioritu. Ale Klika jen nepopisoval nové jednotky, bedlivě si všímal podmínek, za jakých společenstva rostou v přírodě. Aby byly tyto podmínky kvalitně charakterizovány, zabýval se i metodami jejich měření. Široké veřejnosti celý soubor metod zpřístupnil ve svých příručkách věnovaných klimatologii (měření mikroklimatu) a metodám studujícím fyzikální a chemické vlastnosti půdy. Část textů sám napsal, část sestavili jím prizvaní odborníci, ve své době špičky jednotlivých oborů. Skutečností je, že přístrojové vybavení se od té doby silně změnilo, ale předmět studia nikoli. Během svého života soustředil J. Klika rozsáhlou knihovnu, která je jako celek uložena v Botanickém ústavu AV ČR, v. v. i., v Průhonicích. Je naprosto nepostradatelným zdrojem informací,

např. při veškeré práci týkající se jmen společenstev.

Fytocenologie studuje rozložení rostlinných společenstev v krajině. Proto nepřekvapí, že se J. Klika stal jedním z průkopníků územního a krajinného plánování. Ač někdo slovo plánování nemá rád, tak např. územní plán je i z hlediska současných zákonů jedním z nejdůležitějších dokumentů přijímaných samosprávou. A tam, kde je dobrý územní plán, vzniká daleko méně problémů s životním prostředím než tam, kde chybí a věci v krajině či obcích se dějí živelně. Prof. Klika se věnoval jak plánování krajiny, tak i některých obcí – činnostem těsně souvisejícím s ochranou přírody. Proto nemůže udivit, že byl jedním z největších propagátorů ochrany přírody a aktivně její dění ovlivňoval.

Vědecké osobnosti nejsou stejné, podobně jako se každý člověk něčím odlišuje.

Nesmíme si představovat, že vždy jde o suché a velmi přesné vědce. Jsou takoví, kteří mají svůj úzký obor, v něm svou problematiku a precizně sbírají data, vytvářejí z nich naprosto ucelenou a bezchybnou síť poznatků. A pak jsou jejich protiklady, kterým jeden obor nestačí. Z hlediska těch prvních jsou nepřesní, ale zase jim nechybí rozlet, vědecká fantazie a určitá velkorysost. A spíše mívají schopnost syntetizovat, než se věnovat bezchybné analytické práci. Prof. Klika patřil více k této druhé skupině. V jeho pracích se objevují chyby, tradovaly se historiky o jeho nedostatcích v určování rostlin. Ale na druhé straně ovlivnil podstatně svůj obor, a to nejen na území Československa. Tím, že popsal řadu ve fytoecnologickém systému vysokopostavených jednotek, ovlivnil vývoj i v celé Evropě. A k utváření oboru v Československu přispěl nejen metodickými

příručkami, které podnítil a pomohl sestavit. Na Univerzitu Karlovu se jako pedagog dostal až v r. 1950 a přestože tam před svou nečekanou smrtí nepobyl dlouho, pro „svůj“ obor strhl spoustu žáků, kteří pak pokračovali ve studiu vegetace a její ekologie. Přes Klikovy žáky a spolupracovníky vede přímá linie k současným fytoecnologům, kteří dovršují činnost započatou J. Klikou. Vycházejí díly Vegetace České republiky. A ty, kteří s ochranou přírody přicházejí více do kontaktu, tak nepřekvapí, že i jeden z největších projektů ochrany přírody v České republice, který se uskutečnil v minulém desetiletí a probíhá dosud – vytvoření soustavy chráněných území Natura 2000 – je založen na fytoecnologických základech položených Jaromírem Klikou. Po mnoha letech došlo poněkolkrát k propojení oborů, jejichž byl propagátorem.

Lubomír Hrouda

František A. Novák (1892–1964)

Rodák z Těšínska, prof. PhDr. František Antonín Novák, prožil většinu života na Podřipsku a v Praze; velké části dnešní generace je znám hlavně jako autor příručky *Vyšší rostliny*, která vyšla v r. 1961.

Zálubu v přírodních vědách měl od malicka. Přestože se však již coby žák měšťanky účastnil exkurzí plzeňského přírodovědného klubu, jako vysokoškolský student začal v r. 1912 na chemii, ale po přerušení kvůli 1. světové válce dokončil studium na botanice. Těžko říci, zda ho k chemii prvotně nepřivedla jeho celoživotní záluba ve fotografii, které velmi dobře rozuměl. V každém případě, hned po absolutoriu r. 1919 zůstává jako asistent prof. Karla Domina na Farmaceuticko-botanickém, resp. Botanickém ústavu a budovu v Benátské ulici neopustil ani v okamžiku své smrti.

Většinu mladšího a středního věku prožil na fakultě ve stínu charismatického K. Domina, ředitele Botanického ústavu i předsedy ČBS (resp. ČSBS). Jejich vztah velmi pravděpodobně nepostrádal složitosti, ale Novák si dokázal najít vlastní témata, svou cestu a kromě toho Dominu ho jistě velmi potřeboval pro systematickosti a schopnost odvést mravenčí práci. Disproporce se projevil již v prvních poválečných letech, kdy Novák jako Dominův asistent s ním navštívil několikrát Slovensko a publikoval samostatné fytoecografické studie (Malé Karpaty, Vihorlat). Jistá žárlivost Domina na vše, co se týkalo Karpat, nasměrovala posléze Nováka na dlouhou dobu k cestám na Balkán. Z nich pak čerpal pro monografie hvozdíků (jimž se věnoval ve své habilitaci), soubor prací o balkánských hadcích i další studie.

Se Společností byl spjat od absolutoria až do své smrti. Od r. 1920 vykonával 15 let funkci jednatele ČSBS, vlastně nejdůležitější osoby, ale víceméně v trvalém stínu

jejího předsedy – Karla Domina. Díky své nekonfliktní povaze byl téměř předurčen pro práci organizátorskou, redakční a všechny další méně příjemné činnosti, které ale vyžadují přesnost a spolehlivost a často nejsou stejně dost doceněny. Novák v sobě téměř po celou dobu 1. republiky sdružoval (neplacené) funkce tajemníka Společnosti, redaktora *Preslií*, redaktora a administrátora *Vědy přírodní*; a přitom psal kompendia a ve 42 letech dospěl k řádné profesuře botaniky. Není divu, že se již v r. 1938 stal čestným členem Společnosti. V poválečné době se pak více věnoval organizační práci na fakultě: byl děkanem i ředitelem obnovovaného Botanického ústavu. V době svého děkanského úřadu se bohužel podílel na odstranění prof. Domina z botanického života. Ke Společnosti se ještě jednou plně vrátil při organizaci jubilejního sjezdu k 50. výročí r. 1962. Do funkce nejčestnější, předsednické, byl ale zvolen až posléze – ve chvíli, kdy mu zbývaly ani ne dva roky života, a to ještě kvůli tragické smrti předsedy prof. Karla Hrubého v prosinci 1962.

Pamětníci píší, že byl velmi pečlivým pedagogem, který se jako vysokoškolský učitel intenzivně věnoval výchově farmaceutů a posléze přírodovědců; k farmaceutům ho vlastně přivedla tak trochu pozice druhého (hlavním přednášejícím byl Domin), ale i vztah k chemii, kterou původně studoval (velmi kvalitní učebnici Farmaceutické botaniky vydal dlouho po odchodu Domina, v r. 1950). Neměl charakteru Domina ani jeho mladších kolegů, taxonoma Dostála a geobotanika Krajiny, ale přesto byl oblíben jak za katedrou, tak v terénu. Přes různé publikační „exkurzy“ do morfologie, geobotaniky nebo ekologie (vegetace hadců) byl v principu rozeným systematickem. První obsáhlé kompendium,

Systematickou botaniku pro Rostlinopis vydávaný nakladatelstvím Aventinum, napsal v prvních válečných letech a 1 046 stran tisku dodnes budí respekt. Díky intenzivnímu shromažďování knihovny, tisícům separátů z celého světa i knih, mohl na sklonku života k této práci přistoupit znovu – jeho *Vyšší rostliny* z r. 1961, téměř stejně tak robustní jako *Rostlinopis*, jsou poslední opravdovou česky vydanou monografií celosvětového systému cévnatých rostlin. Jeho fylogenetický pohled nebyl příliš šťastný (v této otázce také trochu vsadil na nepravé předchůdce), ale informační náplň kapitol o jednotlivých čeledích, jejich morfologii a rozšíření je dodnes použitelná (druhé posmrtné vydání z r. 1972 je ale svými úpravami spíše krokem zpět).

Prof. Novák byl též neúnavným popularizátorem. Stal se kmenovým autorem obrazového čtrnáctideníku *Naší přírodou*, který začal vycházet v r. 1937 (byť vyšlo jen pět ročníků), doprovodil textem nádherné ilustrace rostlin Karla Svolinského v edici *Naše příroda v obrazech* (*Rostliny I–III, Horské rostliny*). Na sklonku života napsal své asi nejnámější popularizační a výpravné fotografické dílo – *Velký obrazový atlas rostlin*. Vyšel sice až posmrtně r. 1965, ale nakladatelství *Artia* ho připravilo v 17 jazykových mutacích.

Musel být člověkem neobyčejně precizním a trpělivým. Jeho již zmíněná celoživotně budovaná knihovna, kterou odkázal Společnosti a která je dodnes separátní součástí knihovny ČBS (včetně perfektní kartotéky), je i na tehdejší dobu neobvykle velká. Když se člověk probírá zaprášenými deskami, všude je plno doplňků a poznámek, které si činil „za pochodu“. Jak klidně a tiše žil, tak odešel: ještě v polovině prosince 1964 zahajoval jako předseda ČSBS přednášku podzimního cyklu, v nezbytném obleku v posluchárně PřF UK ve Viničné 5 a se svým charakteristickým ráčkováním řídil diskuzi (byl jsem tehdy studentem prvního ročníku a byla to jedna z mých prvních návštěv akce ČSBS). O několik dní později dopoledne ho vrátí pan Klusák, který roznášel poštu, nalezl za pracovním stolem s hlavou dřímající na rukou, ale s duší již putující v oblacích.

Vladimír Josef Krajina (1905–1993)

Prof. Dr. V. J. Krajina se narodil 30. ledna 1905 ve Slavčicích u Třebíče, v učitelské rodině. Vystudoval gymnázium a poté Přírodovědeckou fakultu UK v Praze. Doktorát z botaniky získal r. 1927, tedy ve 22 letech, už v r. 1934 se habilitoval a r. 1945 byl jmenován profesorem. Stal se mezinárodně známým vědcem, univerzitním pedagogem, ale také politikem a významným představitelem českého nekomunistického odboje za 2. světové války. Byl generálním tajemníkem Československé strany národně socialistické a po válce jejím poslancem. Po politickém převratu r. 1948 se jeho odborné i politické působení přesunulo do exilu. Zemřel 1. června 1993 v kanadském Vancouveru.

Dožil se však možnosti navštívit Československo po obnově demokracie v březnu 1990. Jeho zásluhy ocenil prezident Václav Havel udělením Řádu Bílého lva I. stupně. Oborová komunita ho přijala udělením čestného zahraničního členství v Československé botanické společnosti a na půdě jeho *alma mater* po něm nese jméno velká učebna na katedře botaniky PřF UK, kde byl kdysi „přednostou geobotanického oddělení“ – též katedry, z jejíhož ostění shlíží dnes Krajinaova busta do Botanické zahrady Na Slupi.

Životní dráhu V. Krajiny dozajista předurčily jeho výjimečné vlastnosti – ctižádost poznávat přírodu (vliv otce, který byl učitelem na Třebíčsku) a smysl pro čest při obětech za národní a lidské hodnoty (proszování politického programu, nasazení života v protifašistickém odboji, pokus o obětování života v krajní situaci zatčení).

Věk „muže v nejlepších letech“ se u Krajiny střetl s vyhocenými dobovými situacemi, kdy oba aspekty lidského poslání

tak, jak je chápal, nešlo vykonávat současně. Proto jeho práce botanická byla ve velké míře zatlačována do pozadí aktivitou politickou, a lze se domnívat, že systematická botanika i geobotanika, potažmo vegetační ekologie, tím o mnohé přišly.

O jeho nadání pro práci se světem rostlin svědčí rychlost, s jakou dokázal získat doktorát, v 29 letech se stal docentem a po válečném intermezzu profesorem. Mezinárodní rozhled získal už postgraduálním studiem na univerzitách v Yale, v Bishopově muzeu na Havaji, na univerzitě v Tokiu a při pobytech na několika univerzitách v Evropě. Druhá světová válka vše změnila – v době Benešovy londýnské exulantské vlády byl Krajina předním zpravodajcem a své šifrované zprávy odesílal z prostor blízkých současnému sídlu ČBS v Benátské ulici v Praze 2 (pracovnu měl v prvním patře budovy). Stal se členem předsednictva Ústředního vedení odboje domácího (ÚVOD), vysílal získané plány okupačních a válečných akcí Němců, např. i tu o porušení sovětsko-německého paktu a úmyslu Hitlera vtrhnout do SSSR (ke své škodě ji Stalin pomínil). V r. 1943 ho gestapo po dlouho úspěšných peripetiích unikání zatkl a zabránilo mu v sebedestrukci poknutím cyankáli. Po výsleších byl jako osobní Frankův vězeň do konce války držen v Terezíně. Dočkal se ale osvobození a od prezidenta E. Beneše se mu dostalo několika vyznamenání za zásluhy v průběhu války. Jako představitel nejostřejší demokratické protiváhy komunistů (poslanec Národního shromáždění za národní socialisty a generální tajemník této strany) se záhy dožil nebezpečných výpadů a intrik včetně vymáhání svědectví od vězněného protektora K. H. Franka o nejtěžších

obviněních. Všechna byla vyšetřováním vyvrácena. V kontextu botanických personálií v době komunistického převratu r. 1948 je zajímavá zmínka z jeho knihy vzpomínek *Vysoká hra* (Praha 1994), str. 198: „Šlo do tuhého. 25. února mě už vyakčnili na univerzitě. Mého místa na fakultě se zmocnil můj bývalý asistent Slavomil Hejný.“ Po Únoru 1948 se musel před komunistickým režimem zachránit emigrací, nejdřív do Velké Británie a poté v r. 1949 do Kanady. Zakotvil na univerzitě Britské Kolumbie ve Vancouveru, kde založil vlastní biogeoklimatickou školu, kterou – možná také díky svým politickým zkušenostem prosazování cílů do života – dokázal implementovat do praxe, a jak se traduje, zachránil tak ve velké míře tehdy necitlivou těžbou decimované kanadské lesy. Za tuto svou životní etapu získal v druhé domovině Řád Kanady a několik čestných doktorátů. Také jedna z ekologických rezervací, jejichž zřizování inicioval, nese jeho jméno, stejně jako jedna z vancouverských kateder.

Z jeho návštěvy původního pražského pracoviště na univerzitní půdě na jaře 1990 pořídil autor těchto řádků zvukový záznam (uložený v sekretariátu ČBS), kde V. Krajina odpovídá na dotazy členů botanické komunity. Zmiňuje mimo jiné svého učitele Karla Domina, oceňuje ho, ale v náznacích přece jen prosává kritický tón napovídající o značné autoritativnosti této velké osobnosti. Faktem je, že ve zjitřené těsně poválečné situaci, kdy byly snahy odstranit K. Domina z univerzity i veřejné scény, se jeho žák svezl s tímto proudem, i když ne v čelní linii. Jak tato věc může souviset s Krajinovým napojením na exulantskou reprezentaci státu, kterou Domin kritizoval, se lze nejspíš jen dohadovat.

Krajiny zásluhy o poznání v systematice (popisy nových taxonů doma i v zahraničních teritoriích, z nichž řada je platná dodnes) a ve fytoecologicko-ekologických souvislostech (vegetační zpracování Mlynické doliny na Slovensku aj.) mu dávají nezpochybnitelné místo na historické mapě botaniky. Do jeho autorské dílny patří řada knižních i časopiseckých titulů týkajících se flóry (zejména dřevin) a vegetace tichomořského pobřeží, nejen Britské Kolumbie, ale i dalších oblastí po Arktidu. Publikoval je jak sám, tak se spoluautory, především svými univerzitními kolegy a žáky. Z publikačních zásilek, které autor této črty dostával během 80. let 20. stol. zejména od prof. Karla Klinky, jednoho z posledních Krajinyových žáků na University of British Columbia, se skládá obraz skutečného *nomen omen* – Krajiny jako zakladatele krajinně-ekologické školy (např. *Forest Landscape Handbook* – příručka vydaná kanadským ministerstvem lesů v r. 1981). Vladimír Krajina se stal jednou z mála českých autorit v oboru uznávanou nejen v Evropě, ale navíc přinejmenším v severoamerickém kontinentálním prostoru.

1 Vladimír Krajina s manželkou při návštěvě katedry botaniky PřF UK v Praze v Benátské ulici 15. března 1990. Učebna, v níž se setkání s botaniky uskutečnilo, dnes nese na návrh prof. Jana Jeníka pojmenování Krajinaova posluchárna. Foto F. Kotlaba

Josef Dostál (1903–1999)

Prof. RNDr. J. Dostál se narodil 20. prosince 1903 v Praze – Bohnicích, v rodině koláře. Vystudoval reálku v Praze – Holešovicích, kde měl štěstí na profesora biologie Seháka, který ho seznámil s tehdejšími vynikajícím znalcem české květeny, ředitelem měšťanky Josefem Rohlenou (viz také str. 150–154). Rohlena uveřejnil některé Dostálovy botanické nálezy ve svých Příspěvcích ke květeně Čech v Časopise Musea království Českého. Koho by nepotěšilo vidět své jméno v tištěné podobě – cesta mladíka širokých zájmů od hudby po archeologii byla vytyčena. Na Přírodovědeckou fakultu UK v Praze se zapsal v r. 1922 a zůstal jí věren až do r. 1963. Svým zaměřením dlouho „přešlapoval“ mezi systematikou a geobotanikou: studia ukončil v r. 1928 prací o ekologii tatranských lomikamenů a publikoval Geobotanický přehled Slovenského krasu. Současně se však začal zabývat taxonomií a floristikou, zejména studiem rodu chrpa (*Centaurea*), která mu zůstala celoživotní průvodkyní.

V době 2. světové války po uzavření vysokých škol organizoval v rámci Ústřední komise pro sběr léčivých rostlin (byla zřízena zásluhou K. Domina pro pracovníky uzavřeného Botanického ústavu UK, viz také str. LXV) floristickou akci Československé botanické společnosti pro výzkum domácí květeny; z té doby pochází mnoho sběrů v univerzitních herbářích. Po válce se habilituje, již s taxonomickou problematikou chrp, a hlavně organizuje a píše své základní dílo – Květena ČSR (1950), která zůstala dalších několik desítek let až do počátku vydávání mnohasvazkové Květeny ČR zásadním československým botanickým dílem (a pro Slovensko je v podstatě

dosud). Na jejím základě pak vznikla dvě vydání Klíče k úplné květeně ČSR (1954, 1958), opět do r. 2002 jediná naše určovací (a navíc ilustrovaná) příručka. Vášeň pro tuto potřebná kompendia mu zůstala do vysokého věku: ještě po osmdesátce napsal dvě publikace odvozené z Květeny: Nová květena ČSSR a do slovenštiny přeložený a v Bratislavě vydaný Velký klíč na určování vyšších rostlin, jehož je rovněž jediným autorem (spoluautorství slovenského překladatele je minimálně evropskou raritou). Jakkoli tato díla jsou již poznamenána řadou chyb, mnohde se nadále užívají jako základní referenční příručky pro květenu České republiky a Slovenska.

Téměř současně si uvědomil nutnost regionálně fyto geografického členění, a pro potřeby plánované, ale nikdy se nezrodilší velké květeny Československa vypracoval a publikoval první podrobné členění ČSR (1957, 1960), které se opět používalo téměř do konce století.

Dostál byl mimořádný učitel – jeho pedagogické působení na fakultě je legendární. Byl vynikajícím přednášečem, který by dnes jistě získal nejvyšší studentské hodnocení. Přednášel morfologii i systematickou botaniku a k obojímu vypracoval na svou dobu velmi kvalitní skripty; vrcholem jeho morfologického zaměření byla kompletní morfologická terminologie (v r. 1966 vyšla jako úvodní díl Flóry Slovenska). Tak podrobnou terminologii pravděpodobně nemá žádné evropské dílo o flóře; vzhledem k latinským termínům a vyobrazením patří k velmi známým i v zahraničí.

V r. 1963 byl J. Dostál náhle penzionován, bezesporu z osobních důvodů. Po profesoruvi ale „sáhla“ Univerzita Palackého

v Olomouci, aby tam dalších téměř 10 let vychovával nové botaniky; vzpomínky tamních absolventů na přednášky a exkurze (přestože mu bylo již 70 let) jsou identické s pražskými.

Josef Dostál udržoval i v nelehkých dobách po politickém převratu v r. 1948 dobré styky se zahraničím. Byl hlavním organizátorem IPE – mezinárodní fyto geografické exkurze napříč Československem, která trvala neuvěřitelných pět týdnů. Když se začala vydávat v r. 1964 Flora Europaea, stal se jejím regionálním editorem (vposledku spolu s Josefem Holubem, viz článek na str. LXXIII) i autorem. V těch dobách býval také jediným (nebo jedním z mála) účastníky Mezinárodních botanických kongresů. Stal se též jedním z editorů nových vydání díla Illustrierte Flora von Mitteleuropa (Ilustrovaná flóra střední Evropy), „na stará kolena“ se začal zabývat plavuňotvarými (*Lycopodiales*) a spolu s prof. Tadeusem Reichsteinem ze Švýcarska napsali třetí vydání svazku věnovaného celým kapradňorostům (1984).

Každý člověk má svou třináctou komnatu. Temnou stránkou života J. Dostála, ať už ho vedly jakékoli úmysly, jsou z historického pohledu jeho poválečné aktivity zaměřené proti svému učiteli Karlu Dominovi (str. LXV–LXVI). A to i v období let 1945–48. Přestože Národní soud Domina osvobodil, na fakultu se již vrátit nemohl..., což byly zase aktivity dalších jeho kolegů.

Bibliografie Josefa Dostála nemá velký počet položek. Ale jako organizátor a autor zásadních příruček čítajících mnoho set tiskových stran, které používaly generace botaniků, a jako reprezentant naší botaniky v mezinárodních projektech nemá v druhé polovině 20. stol. u nás téměř konkurenci. A to jsem prakticky nezmínil jeho činnost popularizační, osvětovou a ochrannářskou, články a knížkami počínaje a rozhlasem konče. Vše je nebo bude jednou překonané, ale možná jedno ne: podle pamětníků byl opravdu nedostižným vysokoškolským učitelem. To bych chtěl na závěr zdůraznit, protože knihy budou na regálech věčně, ale tato vzpomínka by mohla záhy zaniknout.

Emil Hadač (1914–2003)

Životní dráha prof. RNDr. Emila Hadače, DrSc., se započala 10. května 1914 v Bohdanči u Pardubic v rodině učitele a dcery evangelického faráře, měl tři sourozence. Zejména pod vlivem otce, staršího bratra Jana a přírodně bohatého okolí rodiště s lesy a rybníky se rychle košatil jeho zájem o faunu a flóru podpořený vrozenou pozorovací schopností a citem pro nalézání souvislostí mezi jevy. Svorně s bratrem dospěli k hlavnímu zaměření na botaniku, což vyústilo v jejich společnou publikaci Květena Pardubicka v r. 1948. E. Hadač

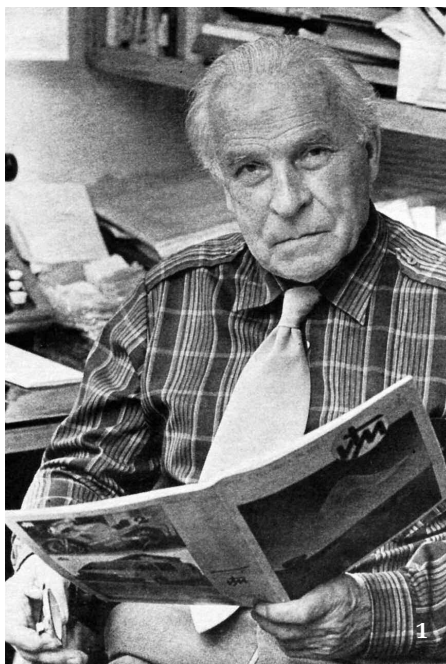
ovšem začal publikovat již v r. 1935 ve Vědě přírodní. Kvalitně zpracované regionální květeny a další floristické publikace se staly součástí jeho bibliografie a týkaly se Čech, Slovenska, Islandu, Norska, Kuby nebo horských regionů Kavkazu či Hindúkuše. Byl si dobře vědom hodnoty, jakou pro budoucnost tento druh prací má, zatímco rychle stárnoucí dobové inovace zpracovatelských metod v kombinaci s využíváním údajů sbíraných různými způsoby a k různým účelům brzy zreviduje další vývoj.

Po absolvování státního gymnázia v Pardubicích vystudoval Přírodovědeckou fakultu UK v Praze (1938) a po předcházejících návštěvách Islandu pak také prožil obohacující zkušenost s pobytem v Norsku a na Svalbardu (v letech 1939–41; viz článek na str. 188 tohoto čísla Živy). Mnohé o tom se můžeme dovědět z jeho popularizační knihy Svalbard – studená pobřeží (1946). Vliv jeho učitelů, Karla Domina a Vladimíra Krajiny, kteří patřili mezi protagonisty uvádění fyto ceno logických metod do našeho prostředí, a seznámení s norským botanikem a pozdějším dlouholetým přítelem Eilifem Dahlem, dovedlo Hadače k průkopnictví v arktické fyto ceno logii. Svědčí o tom společné publikace s Dahlem, ale též řada dalších prací. V severském prostředí si všiml zároveň obecnějších fenoménů, např. problematiky homogenity porostů, fenologie rostlin a jejich vztahů k opylovačům nebo k faktorům stresu a narušování.

V době války pobýval opět v Pardubicích, kde ho aktivní povaha vedla k organizování činnosti Přírodovědeckého klubu. Významná jména příštích celostátně působících přírodovědců se objevovala právě tady, např. imunolog Milan Hašek, hydrobiolog Rudolf Šrámek-Hušek, mykolog (uredolog) Zdeněk Urban, ornitolog František Obhlídal nebo geobotanička Jiřina Slavíková. Pořádání přednášek a exkurzí v době zákazů všeho možného, co patří k tvůrčímu životu, bylo záslužnou aktivitou, která se zúročila i v dalších generacích.

V r. 1944 Hadač publikoval s prof. Jaromírem Klikou, který po válce působil na Vysoké škole chemicko-technologické (a Hadače tam zaměstnal), významnou příručku *Přehled rostlinných společenstev střední Evropy*. Klíka jako praktik stavějící na dlouholeté zkušenosti fytoecologa, který navrhoval k poznání české vegetace, Hadače bezesporu ovlivnil, možná až do té míry, že v něm ve sféře „kontraktů“ v oblasti územního a krajinného plánování cítil jistou konkurenci. Snad i to určitou měrou mohlo přispět k tomu, že poté, co přešel na Univerzitu Karlovu, nevybral si Hadače za svého nástupce, ačkoli (anebo protože?) ten mezitím již obhájil docenturu na Pedagogické fakultě v Plzni. Emil Hadač v r. 1948 nastoupil do Ústavu pro výzkum peloidů ve Františkových Lázních a nečekaně, kvůli emigraci dosavadního ředitele, se stal ředitelem, přičemž předtím absolvoval jakožto vedoucí početné skupiny přírodovědců originální výpravu na Island. V r. 1953 publikoval monografii *Československé peloidy* – to už rok působil na částečný úvazek na plzeňské Pedagogické fakultě, kam o rok později přešel na celý úvazek.

V letech 1959–61 absolvoval profesorskou stáž na univerzitě v Bagdádu a seznámil se tu s několika zahraničními vědci, z nichž patrně Andrew D. Q. Agnew patřil k jeho pozdějším nejtrvalejším přátelům. V Iráku sebral úctyhodné množství herbářových dokladů a popsal zdejší rostlinná společenstva. K jeho erudici v poznání arktické, vysokohorské, pouštní a temperátní vegetace by se velmi hodilo prozkoumat ještě typické tropy. Proto se chopil pří-

ležitosti a s rodinou odcestoval r. 1967 na Kubu, kde vznikly zajímavé fytoecologické a ekofyziologické práce manželů Emila a Věry Hadačových. Pobyt na Kubě ho také inspiroval k úvahám o srovnávací ekologii a biogeografii mangrovů. V 60. letech byl již zaměstnancem Botanického ústavu ČSAV v Průhonících a zároveň docházel na katedru botaniky PřF UK, což vedlo k mnoha plodným spolupracím.

Pražské jaro 1968 ho minulo díky jeho pobytu v zahraničí. Hadačovo členství v Komunistické straně Československa mělo bezesporu především sociální motivace. Z hloubi svého založení neměl rád sebevzdvihující „elity“ a nesnášel pokrytectví, které vnímal u některých „obrozených“ dřevních komunistů z 50. let, pasovaných na vůdčí postavy zlidštělé tváře socialismu. Tato souhra věcí možná vedla k tomu, že se jeho podpis objevil pod textem, který podpořil srpnový vstup vojsk Varšavské smlouvy do republiky. Vědecká komunita se od něho odvracela a poukazovala i na jeho dřívější tendenci (protimendelovskou) předmluvu k dobovému překladu Darwinova díla *O vzniku druhů* (1953).

Fakt, že byl E. Hadač v r. 1971 jmenován ředitelem nově koncipovaného Ústavu krajinné ekologie ČSAV, se opět dával do souvislosti s uvedenými skutečnostmi. Ovšem jak soudruzi, kteří ho měli za „prověřeného“ vykonavatele svých záměrů, tak odsuzující část veřejnosti se mýlili. Hadač především vyvinul obrovské úsilí, aby integroval dvě nesourodé části nově složené instituce a vytvořil fungující mezioborovou komunikační platformu. V tomto kontextu dokázal posoudit kvalitu a potřebnost lidí, takže je nevyhazoval jen proto, že měli politický „škrálop“, ale naopak jich řadu pozdvihl a před „normalizačními“ čistkami Husákovy éry zachránil. Tušil ovšem osud ústavu, pokud mu bude vnuceno z vůle Ústředního výboru KSČ stěhování spolu s biologickými ústavu do Českých Budějovic, a pokud bude na komplexní obor se splývajícími hranicemi mezi badatelskou a užitou vědou aplikován tentýž soubor kritérií jako na klasické přírodovědné směry. Nesouhlasil s tím, a proto byl přímo z funkce ředitele ve svých 63 letech penzionován. Zůstala po něm koncepce modelových území, dílčí publikace i syntetická práce s širším týmem a první česká učebnice svého druhu *Krajina a lidé – úvod do krajinné ekologie* (1982). Hadačovo tušení osudu ústavu se naplnilo v nové době, kdy způsob dlouhodobé správy instituce navzdory konjunktuře oborového proudu ve světě dospěl k jeho zániku.

V průběhu 80. let se E. Hadač svým bojem za kvalitu životního prostředí dostával téměř na opačnou stranu partajního establishmentu, odkud domněle vzešel. Ekologická sekce Čs. biologické společnosti si ho zvolila za předsedu a v této roli na půdě postupně až polodisidentského útvaru publikoval v denním tisku řadu odvážných rozborů ekologicky žhavých kauz. Přitom stále ještě pracoval na geobotanických tématech a vydával práce, zejména z oblasti Karpat. Zemřel 23. dubna 2003 (viz *Živa* 2003, 3: XXXIV–XXXV).

Emil Hadač byl nadprůměrnou osobností, nejen v botanice. Nebyl detailistou, někdy naopak až příliš velkorysý, ale dokázal vyhmátnout podstatné. Svě postřehy a nosné nápady „rozdával“ k rozpracování kolegům, zvláště mladým (což ve vědě nebývá obvyklé). Smysl pro týmovou práci lze dávat do spojitosti s jeho důrazem na roli kooperace nebo facilitace oproti vždy zdůrazňované konkurenci v Darwinově teorii vývoje (jak aktuální v naší současnosti vyhoceného sociálního darwinismu v jakýchkoli uskupeních!). Dělal chyby, ale přiznával je. Byl liberálním diskutérem a nositelem neokázalosti (paradox při konfrontaci s některými dnešními představiteli pravicového liberalismu). Přestože mu nebylo přáno působit na nejprestižnějších výukových postech, má překvapivě mnoho žáků, následovníků a sympatizantů.

1 Emil Hadač. Foto M. Martinovský k rozhovoru v časopise *Věda a technika mládeži* (1989, 16: 10–12)

2 S Františkem Procházkou (vlevo), v pozadí Naděžda Končalová a další účastníci exkurze do Novohradských hor (9. července 1972). Foto Bohumil Slavík

Slavomil Hejný (1924–2001)

Čtenářům *Živy* můžeme připomenout, že RNDr. Slavomil Hejný, DrSc., byl v letech 1973–96 pokračovatelem Alberta Piláta jako vedoucí redaktor (resp. předseda redakční rady) našeho časopisu. Byl vědeckou i existenční záštitou jak *Živy*, tak jeho redaktorů. Členové redakční rady spolu s výkonnými redaktory (nyní šéfredaktory) by mohli vyprávět, co vše za minulého režimu vadilo cenzorům. Připomeňme alespoň jednu perličku týkající se českých jmen živočichů, např. šštinátec kubánský, nebo rodové jméno rus – protože by se mohla stát hanlivými příměry, muse-la z textů zmizet.

Vratíme se však na počátek Hejného profesní dráhy. Narodil se 21. června 1924 v Lidmání u Kamenice nad Lipou, v okrese Pelhřimov. Maturoval v Písku na klasickém gymnáziu r. 1943. Členem Československé (za nacistické okupace České) botanické společnosti (ČSBS) se stal jako gymnazista r. 1942. V r. 1944 absolvoval Rybářskou školu ve Vodňanech a v posledním období okupace pracoval jako pomocná síla v Poříčním rybářském ústavu. Po znovuzřízení vysokých škol studoval na Přírodovědecké fakultě UK v Praze, která mu v r. 1948 udělila titul RNDr. Dizertace o vegetaci protivínských a vodňanských rybníků byla úspěšným vstupem do jednoho z hlavních okruhů jeho zájmu.

Po ukončení studia působil jako asistent dále na PřF UK a v r. 1953 nastoupil na místo odborného pracovníka do Ústředního výzkumného ústavu rostlinné výroby v Praze – Ruzyni. Zde napsal svou kandidátskou práci (obhájil r. 1956), která se týkala plevelů na jihoslovenských rýžových polích – poloprovozně se tam tenkrát zkoušelo pěstovat rýži. Hejného kniha založená na dizertaci a vydaná v němčině v Bratislavě (1960) má dodnes velkou hodnotu jako souhrnný zdroj informací o aut-ekologii středoevropské vodní a bažinné vegetace. Práce v zemědělském výzkumu také přispěla k vyhranění jeho vědeckého zájmu o synantropní botaniku a praktickou aplikaci botanických věd v uplatňování ekologických postupů při řešení problémů soudobé zemědělsko-průmyslové krajiny.

Nástupem do někdejší Geobotanické laboratoře ČSAV v Průhonicích r. 1956 začíná nejuvýznamnější období vědecké a organizační činnosti S. Hejného. Spolupracoval na geobotanické mapě českých zemí a později Slovenska, pokračoval ve studiu rybníční a synantropní vegetace. Po reorganizaci Biologických ústavů ČSAV se v r. 1962 stal ředitelem nově vznikajícího Botanického ústavu (BÚ). V této funkci setrval 28 let. Dlouhá doba v čele významného a postupně jeho zásluhou vzrůstajícího ústavu v Průhonicích, Brně a Třeboni se kryla s obdobím obtížné politické atmosféry, v níž ředitel i vědecký pracovník S. Hejný čestně obstál. BÚ ČSAV měl to štěstí,

že „zaštítěn“ svým ředitelem mohl v ne-svobodném režimu produktivně pracovat, včetně éry normalizace po r. 1970. Díky jeho zásadě stavět potřeby vědy před politické zájmy se stal azylem pro odborníky, kteří byli vyhnáni z vysoké školy (Jan Jeník), nebo šikanováni po propuštění z vězení (Josef Svoboda, Josef Petr Ondok), i jako politicky „nespolehlivé“ osoby (Dagmar Dykyjová, Hanuš Ettl, Jiří Komárek).

Láska k vodám a mokřadům vůbec vústila v rozhodnutí S. Hejného založit Hydrobotanické oddělení BÚ v Třeboni v r. 1971 (*Živa* 2012, 2: XXXIII–XXXIV), což bylo prozíravé i vzhledem k potřebě zabývat se vzrůstajícím ohrožením vod a mokřadů odvodňováním a eutrofizací. Podpořil a sám se účastnil vytváření nového oboru – ekologie mokřadů při řešení úkolů Mezinárodního biologického programu (IBP), přičemž se vzájemně prolínaly hydrobotanické výzkumy cévnatých rostlin a řas i sinic. Založení oddělení antropofyt, které se zabývalo rostlinnými druhy a společenstvy na člověkem ovlivňovaných stanovištích, bylo dalším jeho počinem.

Zvláštní podporu věnoval Ekologickému oddělení v Brně, jehož program se soustředil v letech IBP (1965–74) na výzkum struktury a ekosystémových funkcí luční hydrosérie v dolním Podyjí, a také pobřežního ekotonu Lednických rybníků. Později, v programu UNESCO Člověk a biosféra (MaB), se oddělení zaměřilo na studium travinných ekosystémů v pramenné oblasti Vysočiny. Spolu se svými spolupracovníky, zejména D. Dykyjovou, J. Jeníkem a Stanislavem Přibílem, prosadil schválení podkladů k vyhlášení CHKO a Biosférické rezervace Třeboňsko.

Se skupinou odborných pracovníků se S. Hejný intenzivně staral o průhonický zámek a park, máje na mysli mimořádnou hodnotu parku – dendrologickou, ale také kulturní a estetickou. Od r. 1972 byl členem korespondentem ČSAV a r. 1984 se stal akademikem. Jeho členství v ČSAV bylo samozřejmě výhodné pro organizace, jež vedl, zejména pro BÚ ČSAV a ČSBS jako vědecké společnosti při ČSAV. Při vstupu do Společnosti S. Hejný nemohl tušit, že se stane na dlouhá léta (1976–90) jejím předsedou, v uznání jeho zásluh mu ČSBS udělila v r. 1989 čestné členství. Byl též členem a posléze předsedou vědeckého kolegia ČSAV organismů, populací a společenstev, členem ediční rady Nakladatelství Academia aj. Úzce spolupracoval se slovenskými kolegy a stal se členem redakčních rad několika domácích a zahraničních odborných časopisů.

Jako ředitel ústavu a předseda ČSBS musel S. Hejný v totalitním režimu vytrvale obhajovat mezinárodní styky československých botaniků, kteří na tehdejší dobu často vyjížděli do středisek světové vědy a na mezinárodní vědecká setkání. Podporoval

československou účast v IBP a naše zapojení do mezivládního programu UNESCO Člověk a biosféra, a usiloval o přistoupení Československa k Ramsarské úmluvě na ochranu mokřadů. Byl také dlouholetým členem International Society for Vegetation Science a viceprezidentem Association of Aquatic Vascular Plant Biologists.

Přestože jeho robustní postava působila někdy i drsným dojmem, spolupracovníci dobře věděli, že se za tímto zevnějškem skrývá laskavá duše člověka, životem často těžce zkoušeného a pamatujícího na dobro botaniky i lidí, za něž nesl odpovědnost.

Bibliografie S. Hejného registruje kolem půl tisíce publikací. Autorsky nebo editorovsky se podílel na vzniku 20 knižních titulů, z nichž čtyři vyšly v ruštině a čtyři v angličtině. Nelze nepřipomenout jeho zakladatelský vklad do monumentálního díla *Květenu české (socialistické) republiky* (spolueditor prvních tří dílů, 1988, 1990 a 1992). Zasloužil se také o vznik časopisu *Folia Geobotanica et Phytotaxonomica Bohemoslovaca* v r. 1966 a stal se jeho prvním vedoucím redaktorem. Podílel se i na vzniku edicí *Vegetace ČSSR a Živou přírodou*, vydávaných v Nakladatelství Academia Praha (od r. 1965, resp. 1977). Významné je množství hesel v *Naučném slovníku zemědělském*, jež zpracovával v posledním období života. Bohatá byla Hejného činnost ve vědeckopopularizačním tisku a v rozhlase; jen v *Živě* vyšlo s jeho jménem 38 článků.

Hejného herbářové položky (asi 20 tisíc) jsou uloženy v herbáři Národního muzea v Praze, menší množství v herbáři Slovenského národního muzea v Bratislavě a dalších kolekcích – např. v nově vzniklém herbáři Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a v BÚ AV ČR, v. v. i., v Průhonicích. Jeho obsáhlá knihovna byla rozdělena do několika skupin. Podstatná část je uložena v BÚ AV ČR v Průhonicích (převážně flóra a vegetace různých oblastí světa) a v Úseku ekologie rostlin tohoto ústavu v Třeboni (publikace s tématem biologie, ekologie a geografie vod a mokřadů). Publikace týkající se aplikované biologie a nebotanických oborů uchovává knihovna Jihočeské univerzity a ústavů Akademie věd v Českých Budějovicích. Počty knih a separátů nebyly přesně evidovány, odhaduje se, že zanechal asi 10 tisíc knižních svazků a zhruba 30–40 tisíc cizojazyčných separátů. S. Hejný byl od mládí čtenářem rusky psané botanické literatury, zejména sovětské, a nashromáždil velký počet titulů v ruštině. Tento soubor je uložen v BÚ AV ČR a částečně v knihovně Jihočeské univerzity a ústavů AV ČR v Českých Budějovicích. Velmi cennou položku jeho pozůstalosti tvoří několik set terénních zápisníků, které pečlivě chronologicky řadil od r. 1946 téměř až do závěru svého života. Jejich podstatná část je uložena v BÚ v Průhonicích a čeká na své využití. Zemřel 22. června 2001 (viz *Živa* 2001, 4: XLIX–L).

Úsek ekologie rostlin BÚ v Třeboni, spolu s dalšími jihočeskými odbornými institucemi, pořádá od r. 2002 každoročně dvoudenní seminář na paměť Slavomila Hejného, kde se hydrobotanici včetně algologů a mokřadní ekologové navzájem informují o výsledcích svých prací, o poznatcích z cest a konferencí a novinkách v ochraně a revitalizaci mokřadů.

Josef Holub (1930–1999)

Byl-li Karel Domin nejvýznamnějším botanikem první poloviny 20. stol., pak ho v této čestné pozici vystřídal RNDr. Josef Holub, CSc., v polovině druhé; na jejím konci se s perfekcionismem sobě vlastním a k žalu všech dobrých botaniků odebral na pravdu boží. S Dominem ho pojilo mnoho vlastností – důkladnost, neuvěřitelná pracovitost, ale i ješitnost (oba měli ale být na co ješitní!), šíře záběru napříč celou terénní botanikou; v neposlední řadě pak vztah k Československé (a České) botanické společnosti, jejíž činnost oba ovlivnili jako nikdo další. Ostatně Holub od mládí k Dominovi vzhlížel, což dokazuje to, že jako student spolu s přítelem Jaroslavem Moravcem navštívil doma, v silné nemilosti již penzionovaného Domina, přestože věděl, že s tím bude mít na univerzitě velké nepříjemnosti.

Narodil se v rodině strojního inženýra zbrojovky v Mladé Boleslavi, ale vzhledem k častému překládání svého otce vyrůstal a chodil do škol na několika místech, zejména ve Strakoncích a v Uherském Brodě, kde maturoval (a byl na to pyšný – ačkoli téměř nepěstoval společenský život, na abiturientské srazy na moravské Slovácko jezdil se železnou pravidelností a rád o nich vyprávěl). Snad od toho se odvíjelo, že sám sebe v pozdějších letech označoval jako „bohempolitu“. Nevíme přesně, kdy se rozhodl navždy upsat botanice, ale v Bílých Karpatech měl na něj jistě vliv řídící učitel Stanislav Staněk (viz článek na str. LXXIX). Na PřF UK v Praze ale nastoupil již jako hotový botanik – jeho první publikovanou prací bylo zpracování čeledi liliovitých (*Liliaceae*) v Dostálově Květeně ČSR z r. 1950 – bylo mu 20 let a do konce studia mu zbývaly tři roky! Po absolutoriu botaniky zde několik let pobyl jako asistent a aspirant, ale v r. 1960 zakončil v rodícím se Botanickém ústavu ČSAV, kde setrval až do své smrti.

Málo se ví, že tak učinil vlastně nepřilíh rád; velmi si přál učit a stát se univerzitním profesorem, ale poměry tehdejších let, kdy dění na katedře čím dál více ovlivňoval pozdější jen o málo starší prof. Radvan Hendrych, ho znechutily a donutily odejít. Myslíme, že to byla nesmírná škoda pro několik dalších generací studentů. Pamětníci zažili na přelomu 60. a 70. let na fakultě „generační“ přednášku Květena Československa, kterou proslovil již jako pracovník Akademie věd. Přívlástek generační není nadnesený – trvala 10 semestrů a když končila, nebyl mezi věrnými jediný řádný student. Perfekcionismus Holubův se samozřejmě projevoval i zde: přednášel zásadně v podvečerních hodinách, aby mohl celý den (někdy i předchozí) věnovat přípravě v knihovně. Nebyl rétořem, nezaváženému by se jeho přednášky mohly zdát monotónní, avšak jejich obsah, šíře záběru, s nímž představoval problém, a stoh

odkazů na další informace a souvislosti, z nich činily mimořádný zážitek (když první z autorů této vzpomínky po letech „vstoupil do této řeky“ a začal s obdobnou přednáškou, prachem zaváté poznámky z Holubovy přednášky byly téměř prvním, po čem sáhl...). Škoda, že to již nikdy nezopakoval; východní normalizační větry vanoucí tou dobou fakultou čím dál silněji, ho z postu pedagoga odvály navždy.

Josef Holub vlastně nikdy nebyl prostým členem botanické společnosti; skutečně „činným“ byl prakticky od svého vstupu – již ve studentských letech, jak sám rád vzpomínal, se stal zapisovatelem hlavního výboru a v něm setrval (bez přestávky) až do svého náhlého odchodu, tedy plných 48 let. Chod Společnosti ovlivňoval od počátku svého působení v oboru, zásadně však jako vědecký tajemník, jímž byl zvolen v r. 1965 po kratším období ve funkci hospodáře – tajemníkem byl až do r. 1986, tedy 21 let. Pod jeho organizačním vedením Společnost zkvétala – byly založeny Zprávy Československé botanické společnosti, inicioval a realizoval myšlenku pracovních konferencí, raketový nástup zaznamenal věhlas floristických kurzů. Konceptně a přesně, až pedantsky, vedl sekretariát; s tajemníkem Adolfem Morávkem a posléze s Kamilou Křísovou vytvořili vzácné ovzduší spokojenosti a pracovního klidu – jistě nikoli idylickou selanku, ale prostředí, kam každý rád zašel a měl pocit, že je vítán. V r. 1986 se Holub vzdal funkce vědeckého tajemníka a byl zvolen místopředsedou ČSBS. Po čtyřech letech byl pověřen a v letech 1991 a 1994 v tajných volbách řádně zvolen předsedou ČSBS.

Co všechno Josef Holub Společnosti dal? Na čelné místo patří tradice pracovních konferencí, kterou založil u příležitosti sjezdu tehdejší ČSBS k jejímu 60. výročí v r. 1972 a trvá téměř bez přerušení dodnes. U více než poloviny konferencí byl do své smrti donátorem tématu i duší přípravného výboru. Jednou z jeho dalších niterných záležitostí byly časopisy Společnosti. Obou se ujal jako vedoucí redaktor s velkou pečlivostí. Perfekcionismus a neuvěřitelné korektorské oko na straně jedné a zejména představa o duchu, který chtěl časopisu vtisknout, na straně druhé – ne vždy se tyto vlastnosti spojují v jedné osobě, u Holuba však ano. Zprávy ČSBS vedl (zpočátku vlastně skrytě) v letech 1982–90, časopis *Preslia* od r. 1990 až do smrti.

Je hořkou ironií, že on – bezesporu nejlepší český taxonom – se tak málo podílel na zásadním díle Květena ČR, které se rozsahem jistě nebude dlouho, pokud vůbec někdy, opakovat. Pravda se říká těžko, ale jsme přesvědčeni, že hlavním faktorem byly složité osobní vztahy (na nichž měl jistě i svůj díl) nadřazené zdravému rozumu. Květena se počala rodit ve chvíli, kdy Holubovo postavení v Botanickém ústavu

bylo obskurní (vzdal se, poněkud unáhle, ale s holubovskou zarputilostí, vedení oddělení) a nepochybně mnozí se jeho odborné velikosti (i osobnostní složitosti) zalekli. Laskavý čtenář nechť si připomene zmíněný medailon Karla Domina pro další paralelu; jen s tím rozdílem, že byla doba 70. let a nikoli poválečný zmatek – nevyhazovalo se, pouze „odsouvalo“.

Tak se vlastně Holub na prvních dílech vůbec nepodílel, přestože byl evropským odborníkem na kapradorosty (i další skupiny); dodnes nejsou tou nejlepší vizitkou Květeny. Hořkost této ironie umocňuje fakt, že dávno před vznikem projektu Květeny zpracoval tyto skupiny např. pro prestižní díla *Flora Europaea* nebo *Flora of Turkey*. Do vlaku „naskočil“ nebo spíše byl vtáhnut, až když došlo na ostružiníkové apomikty a nepoznatelné hlohy, s nimiž si opravdu nikdo nevěděl rady. Těžko se zbavit přesvědčení, že kdyby byl prací na Květeně pověřen od počátku, zpracoval by kapradorosty i další skupiny stejně perfektně jako ostružiníky, hlohy nebo později části štětkovitých a kozlíkovitých (i když asi bez budovatelské písne na rtech). Místo toho se soustředil na svou „souběžnou“ práci – přípravu Klíče ke květeně. Věčná škoda, že ji neuzročil, byť po sobě zanechal k tomuto tématu neuvěřitelné množství excerpce, sebrané literatury apod. Při své obrovské šíři záběru měl jednu slabinu: neuměl dost dobře hierarchizovat a oddělovat podstatné věci od nepodstatných. Poté, co se stal středoevropským odborníkem na ostružiníky a věnoval jim většinu své pozornosti (a nutno říci, že vychoval velmi kvalitní žáky), intenzita práce na přípravě Klíče klesla a přes zisk grantů v 90. letech nikdo v okamžiku Holubova náhlého odchodu vlastně stav Klíče neznal – přesto na přelomu století ho pak autorský kolektiv vlastně napsal sám za rekordní dobu necelých dvou let a jednomyslně věnoval Holubovu odkazu.

Co všechno dalšího učinil J. Holub pro českou botaniku? Stál u zrodu řady projektů, bez nichž si dnes „zlatý fond oboru“ neumíme představit. Patřil ke generaci zakladatelů Botanického ústavu, byl u vzniku časopisu *Folia Geobotanica* (a zásadním způsobem ho pomáhal po 30 let formovat členstvím v redakční radě a publikační činností). Stimuloval vytvoření prvního seznamu ohrožených druhů, podílel se podstatnou měrou na přípravě Červené knihy, vyšlé ještě za jeho života. Jako předseda dal botanické společnosti do vínku zásadní podíl na vytvoření Červeného seznamu cévnatých rostlin, který se dodnes ve spolupráci mnoha floristů a orgánů ochrany přírody koriguje a doplňuje.

Zakončeme ještě jednou paralelou Holuba s Dominem: oba měli fenomenální paměť, která jim umožňovala třídit a zpracovávat poznatky do mnoha stovek publikací, z nichž stále čerpáme, oba nedokončili svá stěžejní díla, přestože k nim shromáždili obrovské množství podkladů (Dominův materiál ke Květeně ČSR, Holubův Klíč), k oběma se osud ve chvílích společenských disturbancí obrátil zády. K Holubovi méně, zato mu nenaplnil sen univerzitní profesury. Na osobnost tohoto typu bude možná naše botanika čekat velmi dlouho.

Stopy českých botaniků na Balkáně

V průběhu 19. stol. se pokládalo za normální, že botanici ze zemí, kde obor dosáhl určitou úroveň, jezdili po světě a zkoumali květeny i jinde. I velké vědecké expedice organizované vládami mívaly s sebou své přírodovědce. Tak nasbíral cenná data C. Darwin, N. M. Przewalski a T. Haenke. Karel Bořivoj Presl podal jako svou dizertaci práci o travách na Sicílii a prof. H. M. Wilkomm z Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze zpracovával po dlouhá leta španělskou květeny. Čeští botanici se ve velké míře soustředili na Balkánský poloostrov.

Nepochybně v tom hrál roli faktor, který my v současnosti téměř nepocítujeme (ale jinde se s ním můžeme stále setkat) – slovanská vzájemnost a pocit sounáležitosti k něčemu vyššímu. Nejvíce stop, i velmi hlubokých, zanechali čeští botanici v Bulharsku. Jistě také proto, že bylo poslední slovanskou zemí osvobozenou od nadvlády Turků. V té době nemělo téměř žádnou vlastní infrastrukturu, vědu ani školství. Proto tam odešlo hodně Čechů pomoci a další tam jezdili pracovat. Josef Velenovský, v té době již uznávaný botanik, uskutečnil několik vlastních exkurzí a hlavně si vybudoval síť spolupracovníků, kteří mu posílali herbářové doklady. Vydal pak dílo *Flora Bulgarica* (1891) a několik navazujících doplňků. Tato publikace je základní, první a velmi ceněnou bulharskou květenou. Popsal velké množství nových druhů a poddruhů. Přestože se u některých z nich později zjistilo, že již byly popsány odjinud, je jich stále velké množství platných. Pro bulharské botaniky proto je nezbytné jezdit studovat do Prahy – v místních herbářích máme mnoho materiálu pocházejícího z jejich území.

Jedním z nejvýznamnějších spolupracovníků J. Velenovského byl původem

pražský zahradník Václav Stříbrný. Pokud čteme jeho životopis, vidíme, jak cílevědomě se vzdělával po celé své mládí. Byl mimo jiné i žákem Benedikta Roezla, významného sběratele a pěstitele tropických orchidejí. V. Stříbrný odešel r. 1883 pracovat do Bulharska, do města Sadovo u Plovdivu, kde učil na zahradnické škole. Je pokládán za zakladatele bulharského sadařství, ke kterému měl jako bývalý zahradník Pomologického ústavu v pražské Troji skvělou průpravu. Sám téměř nic nepsal, ale nasbíral velké množství herbářového materiálu. Počet rostlin po něm pojmenovaných jde do desítek.

Dalšími z plejády Čechů, kteří přišli do země pomoci, byli bratři Škorpilové z Vysokého Mýta. Hermenegild Škorpil spolupracoval s J. Velenovským a sbíral pro něho rostlinný materiál, jeho bratr Karel se řadí mezi zakladatele bulharské archeologie.

Osudy Ivana Mrkvičky byly ještě složitější. Narodil se v Bulharsku, jeho otec tam byl učitelem na umělecké škole. Ivan pracoval na mnoha místech jako chemik, mimo jiné v Kolíně a Moskvě. S Bulharskem se však natolik sžil, že se jako dobrovolník účastnil i druhé balkánské války (v létě r. 1913), později padl na srbsko-bulharském bojišti během 1. světové války. Patřil též ke spolupracovníkům Velenovského. Ten po jeho smrti zpracoval materiál sebraný v Makedonii a vlastním nákladem vydal jako *Reliquiae Mrkvickanae* (1922).

Věda měla po vzniku nezávislého Bulharska vládní podporu, zejména zoologie a botanika. První panovník Ferdinand Koburský se zabýval botanikou a byla po něm pojmenována řada rostlin – poznají se podle epitet *ferdinandi-coburgii* (např. lomikámen – *Saxifraga*) nebo *regis-ferdinandi* (např. tořič *Ophrys regis-ferdinandii*, agáve

Agave ferdinandi-regis). Je zajímavé, že Josef Velenovský jako nepřítel monarchie tato spojení nepoužil. Ferdinand byl příznivcem proněmecké politiky, která prohrála 1. světovou válku, byl přinucen odstoupit a vládu se ujal jeho syn, car Boris III. Ten se o botaniku zajímal zřejmě ještě více, podporoval ji a založil také Botanickou zahradu, kde působila řada bulharských botaniků. Vztahy k Čechům byly více než vřelé, Boris III. se stal i členem Československé botanické společnosti. Proto nepřekvapí, že v Bulharsku nadále působila řada našich botaniků, mimo jiné František A. Novák a Josef Podpěra, mykologů a algologů. V nedávno vydané knize o historii bulharské botaniky do r. 1944 je jich jmenováno mnoho (pozn.: hojné návštěvy českých biologů, hlavně zoologů, podporoval také bulharský zoolog českého původu a v letech 1913–59 ředitel Přírodovědeckého muzea v Sofii Ivan Bureš, viz Živa 2008, 4: LII). A spolupráce s Bulharskem nadále pokračuje – v posledních letech se např. Jitka Štěpánková věnovala místním pomněnkám (*Myosotis*), Jan Štěpánek a Jan Kirschner pampeliškám (*Taraxacum*), podstatné je rovněž zapojení brněnských fytoocenologů v čele s Petrou a Michalem Hájkovými (viz článek na str. 183) v přípravě prací o vegetaci Bulharska.

Také Černá Hora (Monte Negro) je územím, kde základní květeny napsal Čech. Tam jezdili nejen čeští malíři, ale i botanici – nejsoustavněji Josef Rohlena, ředitel měšťanské školy v Praze. Dlouhá leta spolupracoval výzkum české květeny tím, že publikoval příspěvky ke květeně Čech, kam posílali své nálezy převážně amatéři. On jejich nálezy revidoval, duplikáty položek ponechával v Praze a cenné věci publikoval. Tyto příspěvky jsou botanickou „klasikou“ meziválečného období. J. Rohlena byl z Přepych, malé obce nedaleko Opočna. První práce a nálezy pocházejí z jejího okolí, ale brzy začal sbírat po celých Čechách a také v Černé Hoře, kam jezdil řadu let. V r. 1942 za vydatné pomoci Josefa Dostála vydal v časopise *Preslia* *Conspectus Florae Montenegrinae*. Tím, že dílo vyšlo v Čechách a během 2. světové války, patří na Balkáně k nejzávažnějším. Když jsem před lety jeden výtisk věnoval příteli ze Slovinska, tak se rozplakal slovy, že ani nevím, co mu dávám. Měl to být druhý exemplář v zemi.

Dalším dílem měla být Květena Srbska, která však nezvznikla. Autor Květeny Moravy Eduard Formánek jezdil na Balkán mnoho let, ale své nálezy již nestihl zpracovat. To udělal Karel Vandas, profesor techniky v Brně, který publikoval *Reliquiae Formánekianae* (1909). Sám navštívoval pilně Srbsko a chtěl sepsat jeho květeny. Přímě během expedice v Makedonii však zemřel. Sebral množství materiálu a jeho balkánský herbář je uložen v Národním muzeu v Praze.

1 Lomikámen Stříbrného (*Saxifraga stribnyi*, vpravo) a nečada *Haberlea rhodopensis*. Tento lomikámen popsal Josef Velenovský a pojmenoval ho po českém botanikovi Václavu Stříbrném. Na samostatný druh tuto varietu povýšil jiný Čech, Josef Podpěra. Červenata stena u kláštera Bačkovského monastír, Rodopy (2005). Foto F. Krahulec

Podíváme-li se zcela na západ, můžeme se dohadovat, kde Balkán vlastně končí. Slovinci zcela nepochybně budou protestovat, že již nejsou součástí Balkánu, ale spíše střední Evropy. I tomuto prostoru se čeští botanici věnovali. Eduard Pospíchal byl středoškolský profesor. Během svého působení v Jičíně napsal Květenu poříčí Cidliny a Mrliny, což byla jedna z prvních lokálních a kvalitních květen v Čechách. Pak odešel (v Rakousko-Uhersku to bylo běžné) do Terstu, kde se stal gymnaziálním profesorem. A jako výsledek zájmu o botaniku napsal o květeně Istriie – Flora der österreichischen Küstenlandes (1897–99). Území bylo tehdy daleko méně prozkoumané než střední Evropa, a proto i v tomto díle byla nově popsána řada druhů.

Tím končí výčet základních Květen jednotlivých území. Ale nebyla to jediná práce, kterou čeští botanici věnovali Balkánu.

Jan Štěpánek

Karel B. Presl: od květeny Sicílie po tropické kapradiny

Karel Bořivoj Presl (17. února 1794 – 2. října 1852) je v našem kulturním a historickém povědomí tím méně známým z obou bratrů Preslů. Na rozdíl od Jana Svatopluka Presla se věnoval především odborné botanické práci. Třebaže šíře jeho aktivit a úkolů, kterými byl pověřován na obou působištích – jak v Českém vlasteneckém muzeu, tak na pražské univerzitě, byly rozmanitější a zahrnovaly v dnešním pojetí přírodní vědy a medicínu, nepominutelně se zapsal do historie věd především jako botanik.

Ve větší míře se sběratelskou činností zabýval jen během svých studií. Spolu s bratrem Janem sepsali a v r. 1819 tiskem vydali *Flora Čechica* – první kritickou květenou Čech. Kritickou nikoli snad tím, že by byla bezchybná nebo zcela úplná, ale v tom, že ji doprovodili srovnávacím herbářem. Tento, dnes bychom řekli soubor dokladových položek, je uložen v pražských univerzitních herbářových sbírkách. Materiál nasbírali Preslové v Čechách, nejčastěji v pražském okolí, a původně obsahoval pravděpodobně všechny taxony v jejich Květeně pojednané. I téměř po 200 letech můžeme tedy obvykle snadno ověřit, co Preslové pod daným jménem měli na mysli.

Pro poznání evropské flóry byla významnější Karlova prázdninová cesta na Sicílii v r. 1817. Mnohaměsíční pobyt využil především ke zkoumání tamní květeny a sběru rostlin. Byl však všestranným pozorovatelem, jak vypovídá rozsáhlý cestopis zpracovaný formou německy psaných dopisů bratrovi Janovi a vydaný před několika lety univerzitou v Palermu. Botanická zjištění publikoval v několika pracích, souhrnně pak v nedokončené

Češi zde měli a mají poněkud prominentní postavení, jak kvůli historii poznávání balkánské flóry, tak pro silné historické vztahy. Rozhodně se nenajde moc příkladů spolupráce např. mezi Bulhary a Srby. Sám jsem byl překvapen, když jsem v herbáři Botanického ústavu v Sofii nalezl množství herbářových dokladů směnných s českými botaniky, ale neviděl jsem nic z Rumunska. K botanikům, kteří na Balkáně zanechali hlubokou stopu, patří nepochybně František A. Novák. Ten se nesoustředil na určité území, ale na specifický geologický substrát – hadec. Publikoval práce, které se staly základem pro studium hadcových květen. V jeho herbáři uložném na PřF UK v Praze se najde také mnoho materiálu z nehadcových podkladů. Další pracovníci se podíleli a podílejí na zpracování jednotlivých rodů, jedním z nich byl i Miloš Deyl, monograf pěchav (*Sesleria*).

I v současnosti je botanických výprav hodně, ale ve srovnání s minulostí chybí větší systematická činnost. Bohužel tyto aktivity nejsou již pokládány za plnohodnotnou vědu a získat víceletou podporu není snadné.

Balkán nenavštěvovali jen botanici, jezdili tam a jezdí pěstitelé rostlin. Asi nejznámějším dovezeným exemplářem je od r. 1928 na průhonickém alpinu pěstovaná borovice Heldreichova (*Pinus heldreichii* 'Schmidtii'), která byla nalezena v Srbsku. Daný kultivar je pro svůj pomalý růst mezi alpínáři velmi populární. A množství exponátů soustředěné v soukromých zahradách je nepochybně vysoké, ale je také nepodchycené.

Snad se mi podařilo ukázat, že stopy českých botaniků zanechané na Balkáně nelze přehlédnout. A musíme jen doufat, že do budoucna tyto stopy nezmizí a spíše se rozmnoží.

Gussone), jako profesor pražské univerzity a kustod muzea pak měl možnost sám nebo pod záštitou Kašpara hraběte Sternberga získávat další kontakty, duplikáty významných herbářových sběrů apod.

Na prvním místě bychom si měli připomenout jeho lví podíl na zpracování jedné z nejceněnějších kolekcí rostlin Nového světa, která se kdy ocitla v českých herbářích. Záhy po zakoupení sbírky Tadeáše Haenkeho (viz článek na str. LXXVI) byl právě Karel Bořivoj Presl pověřen determinací položek a přípravou zveřejnění výsledků. Těch několik svazků díla *Reliquiae Haenkeanae* (1825–35), v němž Presl spolu s dalšími botaniky zpracovali část Haenkeho sběrů, patří ke zlatému fondu světové botanické literatury. Komu z nás se poštěstí, aby jeho dílo bylo vydáváno jako faksimile? A dodejme, že takové potvrzení výjimečnosti, kvality a vzácnosti dosáhl Presl nejen opakovaně v případě *Reliquiae Haenkeanae*, ale také u *Flora Sicula*, která vyšla rovněž nedávno jako reprint původního vydání.

Zřejmě nejvýznamněji a na velmi dlouhou dobu ovlivnil Karel B. Presl studium kapradinostů (viz obr. na str. LXXXVI). Jako první se soustavně a dlouhodobě věnoval anatomickým znakům a na jejich podkladě zcela přestavěl systematiku této skupiny nekvetoucích rostlin. Jeho výsledky publikované v několika monografiích v letech 1822–49 bez velkých změn přejalo několik následujících generací botaniků. Teprve v posledních desetiletích se nahromadil, především v souvislosti s rozvojem možností využití molekulárních znaků, větší počet korekcí, které postupně systematiku kapradin vzdalují od podoby, jež jí na více než 100 let vtiskl K. B. Presl.

Jméno Karla Bořivoje Presla nalezneme bezpočtykrát zmíněné coby autora jmen rostlin z různých koutů světa. Porovnáváme-li množství taxonů popsaných českými autory, byl a stále zůstává, např. z hlediska flóry tropů, jistě autorem nejpilnějším. Většina z nás by byla spokojena se zlomkem toho, co K. B. Presl za svůj nepřilíš dlouhý život vykonal. A to chodil pěšky, neměl kolem sebe displeje, mobily, elektrina byla jen silozpytnou kuriozitou... Anebo byl tak výkonný a úspěšný právě proto.

1 Karel Bořivoj Presl. Reprodukce z publikace Vývoj české přírodovědy (L. Viniklár 1931)

Květeně Sicílie (*Flora Sicula*, 1826), která je až dosud důležitým zdrojem poznatků o diverzitě flóry Středozeří.

Později se již Karel B. Presl neúčastnil žádné významné expediční činnosti a sám rostliny příliš nesbíral, o to více se ale věnoval zpracování sběrů jiných botaniků, monografiím a přípravě publikací. Materiál ke studiu získával nejen využíváním sbírek, které mu byly na univerzitě i v muzeu dostupné, ale i díky stykům s mnohými evropskými botaniky. Již během cesty na Sicílii se seznámil s předními jihoitalskými botaniky (Michele Tenore a Giovanni

Tadeáš Haenke (1761–1816)

Nebezpečí, útrapy a často i ohrožení života čekalo přírodovědce na objevitelských cestách v 18. stol. Málokterý z nich však prožil tak neobyčejný a dobrodružný život jako Tadeáš Haenke, rodák z Chřibské.

Tadeáš Peregrinus Xaverius Haenke se narodil 5. prosince 1761 v německé rodině s 12 dětmi. Díky hudebnímu talentu a za podpory svého strýce, faráře v Robicích u České Lípy, se dostal r. 1772 na studium hudby do jezuitského semináře v Praze. Plicní onemocnění však přerušilo jeho kariéru hudebníka a všestranně nadaný Haenke začal v r. 1780 studovat filozofii. V r. 1782 získal doktorát filozofie na pražské univerzitě a poté se věnoval studiu botaniky a chemie na lékařské fakultě.

Haenke pobýval na univerzitě v době začínajícího rozkvětu přírodních věd. V tehdejších nepříliš širokém okruhu pražských vzdělanců vznikaly první vědecké spolky a společnosti. V r. 1784 byla založena Královská česká společnost nauk zaměřená na pěstování a podporu vědeckých snah. První Haenkeovy botanické práce vyšly v letech 1786 a 1787 právě v časopise této společnosti. Velkou odezvu měla jeho účast na výzkumné výpravě do Krkonoš, která se uskutečnila na náklady uvedené společnosti v r. 1786. O rok později obdržel za mimořádné úspěšné botanické výsledky z této expedice stříbrnou medaili Královské české společnosti nauk.

Krátce po skončení výpravy do Krkonoš, na podzim 1786, odešel Haenke pěšky do Vídně, kde po dvou letech dokončil studium botaniky. Během svého pobytu ve Vídni podnikal zajímavé exkurze do Alp, napsal několik botanických pojednání a brzy se mu i zde podařilo proniknout do vídeňských vědeckých kruhů. V této době také nově zpracoval 8. vydání Linného díla *Genera Plantarum*. Nejvíce však jeho dobrodružnou a romantickou povahu lákaly výzkumné cesty do dalekých krajin.

Po přímluvě vídeňských přírodovědců Nikolause Josefa Jacquina a Ignáce Borna byla v r. 1789 schválena Haenkeova účast na španělské expedici vedené kapitánem Alessandrem Malaspinou do Jižní Ameriky a Tichomoří. V doporučujících dopisech je kromě vědeckého zaměření na botaniku a zoologii zmíněna také jeho znalost jazyků – němčiny, francouzštiny, latiny, italštiny a češtiny. Ve výpravě byli ještě další dva přírodovědci – zoolog a mineralog Antonio Pineda a botanik Luis Néé.

Začátky cesty ale nebyly jednoduché – Haenke zmeškal odjezd a obě lodi, *Atrevida* i *Descubierta*, odpluly 30. července 1789 bez něho. Mezitím Haenke získal při čekání na novou loď v Cádizu přátele v rodině J. W. Hieckeho, společníka firmy obchodující s českým sklem z Haidy (Nový Bor). Tito krajané se stali zprostředkovateli jeho korespondence i zásilek do Evropy a zejména rodině do Chřibské. Španělská loď, s níž Haenke v srpnu vyplul do Jižní Ameriky, ztroskotala o tři měsíce později v ústí La Plata. Cestující se zachránili, ale kromě doporučujících dopisů a výtisku Linného díla nezbylo Haenkeovi z výbavy na expedici téměř nic. Z Montevidea odplul do Buenos Aires, kde ho španělský místokrál znovu materiálně i finančně vybavil. Protože výprava se mezitím již plavila k západním břehům, Haenke se vydal v únoru dalšího roku pěšky napříč kontinentem přes Kordillery do chilského Santiagu, kde se setkal s členy expedice. V přístavu Valparaíso 8. dubna 1790 konečně zaujal své místo na lodi *Descubierta* pod vedením Malaspiny.

Výprava plula podél tichomořského pobřeží Ameriky až do zátoky Nootka Sound u Vancouveru. Zpět do Acapulca se vrátila v říjnu 1791. Cestu přerušovalo mnoho zasávek – Lima, Trujillo, Guayaquil, Quito, Panama, Acapulco, Mexiko. Haenke sbíral rostliny a přírodniny při každém pobytu

na pevnině. V další části expedice během r. 1792 se plavily lodě z mexického Acapulca přes souostroví Mariany na Filipíny. Na ostrově Luzon cestovali Haenke a Pineda odděleně. Jejich exkurze byly tak vyčerpávající, že Pineda následkem útrap zemřel a Haenke se musel delší dobu zotavovat. Plavba pokračovala kolem Austrálie přes Společenské ostrovy zpět do Limy, kam lodě dorazily v září 1793 a v lednu 1794 se vrátily z Chile do Španělska.

Tadeáš Haenke však již v Limě ostatní opustil a zůstal dál v Jižní Americe ve službách španělské vlády. Podnikl několik velkých výprav do vnitrozemí – prošel vícekrát Andy, probádal toky pramenící v Kordillerách. Sbíral rostliny, zoologické preparáty i vzácné minerály. V r. 1796 se usadil v Cochabambě na území dnešní Bolívie. Hospodařil na farmě, pěstoval bource morušového, otevřel zde doly na stříbro, konal astronomická měření a fyzikální pokusy. Provozoval lékařskou praxi a zabýval se aktivně hudbou. Sepisoval výsledky svých cest a výzkumů, kreslil mapy, psal vědecké příspěvky. Zemřel jako 55letý 4. listopadu 1816 v Cochabambě v bouřlivých politických dobách občanské války.

Nejvýznamnější Haenkeovy sběry z Malaspinovy expedice pocházejí z období 1790–93. Jeho další, zřejmě velmi bohaté sběry, postupně zasláné do Španělska, jsou však dodnes neznámé. Přestože podle písemných dokladů odeslal Haenke v r. 1791 celkem 15 beden s rostlinami a přírodninami, pět beden r. 1794 a více než 40 beden r. 1799, není o jeho rozsáhlém herbáři nic známo. Údajně byl začleněn do sbírek v Madridu. Haenkeovy rukopisy a kresby jsou uloženy v archivech muzeí v Madridu, Limě a Londýně, jeho dopisy rodině a přátelům v archivu Národního muzea v Praze.

Zachovány zůstaly pouze ty přírodovědné a etnografické doklady, které Haenke zaslal do r. 1794 v 7 bednách zmíněné krajanské firmě do Cádizu. Sbírkou si připravoval pro své vlastní studium. Šlo o 6 beden s 84 balíky obsahujícími asi 15 tisíc rostlin a etnografické sběry, sedmá bedna obsahovala konchylie (mušle). Bohužel všechno zůstalo více než 24 let ve vlhkém skladišti, takže mnohé herbářové položky zplsnivěly a papíry se rozpadly. V r. 1819, tři roky po Haenkeho smrti, se o jeho sběrech dozvěděl Kašpar hrabě Sternberg, jeden ze zakladatelů dnešního Národního muzea. Díky jeho iniciativě začali tehdejší představitelé muzea jednat se zástupci uvedené firmy o odkoupení Haenkeho materiálů. Po odborném posouzení herbáře botanikem Ignácem F. Tauschem se prozatímní ředitelství muzea rozhodlo v r. 1821 kolekci koupit za 655 zlatých, což byla asi polovina obnosu, který Haenke společnosti dlužil.

Celá sbírka byla zprvu uložena v bytě hraběte Sternberga, který v zimě 1821–22 vlastnoručně rozepisoval lokality (později s pomocí Karla Bořivoje Presla, viz článek na str. LXXV), protože Haenkem psané

1 Rytina s portrétem Tadeáše Haenkeho je údajně dílem V. R. Grünera. Poprvé se objevila v časopise *Jindy a nyní* (1829).

etikety s lokalitami byly umístěny pouze na balíčcích, nikoli u jednotlivých položek. Herbář obsahoval podle Presla na čtyři tisíce druhů, často bohatě zastoupených, z nichž mnohé byly dosud neznámé. Sternberg věděl, že bez vědeckého zpracování by tato sbírka zůstala bezcenná. Proto na konferenci prozatímního ředitelství muzea v březnu 1822 podal návrh, aby byly vzácné a ještě nepojmenované rostliny vědecky zpracovány a publikovány pod redakcí K. B. Presla. Původně plánovali 20 sešitů fóliového formátu, ale pro nedostatek finančních prostředků jich vzniklo jen 7. Dílo vyšlo nákladem muzea v letech

1825–35 pod názvem *Reliquiae Haenkeanae seu Descriptiones et Icones Plantarum quas in America Meridionali et Boreali, in insulis Philippinis et Marianis collegit Thaddeus Haenke*. Je psáno latinsky, doplněno 72 obrazovými tabulemi a součástí Sternbergovy předmluvy je první publikovaný Haenkeův životopis. V práci je uvedeno více než 700 do té doby nepopsaných druhů. Většinu čeledí zpracoval K. B. Presl sám, ale byli přizváni také další významní odborníci – např. z českých botaniků Jan Svatopluk Presl a Filip Maximilian Opiz, z Německa Ernst Mayer a Friedrich Gottlieb Bartling.

Zpracování se dočkala jen část Haenkeových sběrů. Podle jeho herbářů Karel Bořivoj Presl ve svých pozdějších spisech nově pojmenoval ještě další, dosud neznámé druhy. Řada druhů neuvedených v *Reliquiae Haenkeanae* byla dána ke studiu Augustinu Pyrame de Candollemu do Paříže. Ten je zpracoval ve svém díle *Prodromus Systematis Naturalis Regni Vegetabilis* (1830–37). Všechny Haenkeovy originální herbářové položky, podle kterých byly rostliny popsány a pojmenovány, patří mezi nejvzácnější kolekce botanického oddělení Národního muzea v Praze (viz také str. LXXXV).

Lubomír Hrouda

Klíč k floristice: klíče

Snad mi čtenář slovní hříčku v nadpise odpustí, příliš se nabízela. Mám na mysli samozřejmě určovací klíče, jejichž existence zájem o floristiku téměř podmiňuje. A záležitost koresponduje i s naším stoletým výročím, neboť v r. 1912 vyšel i dále zmiňovaný Polívkův Klíč k úplné květeně.

Ale po pořádku: zásadní publikace, v nichž čtenář mohl najít určovací znaky jednotlivých druhů a údaje o jejich výskytu, se u nás objevovaly po celou druhou polovinu 19. stol.; ale v principu šlo spíše o prodromy – tedy díla shrnující a popisná, v nichž je určovací stránka velmi upozaděna, nebo chybí. Základním a velmi kvalitním dílem, ale omezeným pouze na historické Čechy, je *Prodromus květeny české* prof. Ladislava Čelakovského, které vyšlo napřed německy (*Prodromus der Flora von Böhmen*). Morava má z té doby dva podobné tituly: německou (a poněkud lepší) *Flora von Mähren und österreichischen Schlesien znojemskeho botanika německé národnosti Adolfa Oborného* a českou *Květena Moravy a rakouského Slezska brněnského Eduarda Formánka*. Tyto práce jsou monumentální, vícesvazkové, ale postrádají nadstavbu v podobě jednosvazkové „kapesního“ klíče, který by si mohl vzít člověk s sebou do terénu. První skutečně kapesní květenou pro naše území je *Čelakovského Analytická květena Čech, Moravy a rakouského Slezska* z r. 1870, zejména její vylepšené třetí vydání z r. 1897.

V té době, na přelomu století, vstupuje na scénu ředitel olomoucké reálky František Polívka – mimořádně vzdělaný a psavý člověk, který v průběhu 15 let vydal u olomouckého nakladatele Rudolfa Prombergera několik botanických děl zásadních pro tehdejší flóru zemí koruny české, s důrazem na jejich určovací stránku: *Klíč k určování našich nejrozšířenějších rostlin jevnosnubných planě rostoucích i pěstovaných* (1897), *Názorná květena zemí koruny české* (4 svazky, 1899–1904) a *Klíč k úplné květeně zemí koruny české* (1912).

Pořadí Polívkových publikací bylo smysluplné: napřed uspokojit poptávku něčím malým a rychlým a poté, co je dokončeno

kompendium, je čas na „vypulěrovanou“ knížku kapesního formátu. Kapitola sama pro sebe je jeho *Názorná květena*, v níž lze žasnout nad tím, kolik informací shromáždil jeden člověk žijící se nadto zejména ředitelováním reálky; sice neexistovala geobotanika a bylo známo jen málo o rozšíření druhů u nás, ale informace o opylování, užitečnosti, etymologii jmen a další drobnosti jsou skvostné a prakticky se později v publikacích tohoto typu nikde neobjevují. Kvalitu ještě umocňují ilustrace akademického malíře Adolfa Kašpara (i když dlužno podotknout, že na ilustrátory měly štěstí i další klíče).

Polívka zemřel v r. 1923, jeho klíč má ale pokračování ve slavném klíči kolektivu K. Domin, F. Polívka a J. Podpěra, vydaném opět nakladatelem Prombergerem v Olomouci r. 1928. Tuto knihu oba univerzitní profesori z Prahy a Brna rozšířili na celou tehdejší Československou republiku (včetně Podkarpatské Rusi). Cigaretový papír, ilustrace a zhuštěné informace nasazují vysokou laťku – mnohdy knížku má v knihovně a občas ji „provětrá“ i dnes (sám jsem ji použil při cestách na Zakarpatskou Ukrajinu).

František Polívka je těmito díly (včetně knihy *Užitkové a pamětihodné rostliny cizích zemí*) zapsán zlatým písmem v historii naší botaniky, byť mu ve světle dnešního hodnocení něco chybí. Vypůjčím si umělecký příměr: Polívka je skvělý interpret, jehož *Názornou květenou* čist je obdobný zážitek jako poslech klavírního virtuóza v Rudolfinu, ale není skladatel – badatel, který je obvykle současnými měřítky hodnocen výše. Jakožto středoškolský pedagog byl zjevně přitahován k psaní děl pro konkrétní uživatelskou obec.

Padesátá léta 20. stol. jsou ve znamení *Květeny redigované* prof. Josefem Dostálem, s velmi kvalitními péróvkami Vlasty Kneblové; vytvořila je neuvěřitelně rychle, vesměs podle živých rostlin (a je to vidět!). *Dostálova Květena ČSR* a následující *Klíče k úplné květeně ČSR* (1954, 1958) jsou na dlouhou dobu poslední. Doba si žádá velkých projektů Flóry ČSR a později *Květeny ČR* (předběhnuté prvním svazkem Flóry

Slovenska r. 1966), ale z mnoha důvodů, vymykajících se z rámce naší úvahy, je příprava tohoto díla předlouhá a první díl *Květeny* se dostává na svět až v r. 1988. Klíč plánuje Josef Holub, osoba jistě nejpovolanejší, ale nadmíru perfekcionista, jež nepustí dál rukopis, byť jen s jediným nesprávným písmenem.

V 60. letech i později se objevují pokusy vydávat „školní“ klíče, jež by obsahovaly jen to podstatné z naší květeny. Jich se ujímá Státní pedagogické nakladatelství. Mám na mysli *Naše rostliny* (1959) pod redakcí Jana Martinovského (evropského monografa kavylů – *Stipa*), *Klíč k určování rostlin* (1965) – v podstatě přepracovaný klíč prof. Jaromíra Klinky z r. 1928, a *Botanický klíč* z r. 1976 – přepracovaný Polívkův (opět jsme u něj!) klíč pod autorstvím Ludka Faustuse (podle pamětníků vynikajícího učitele). Ani jedna z těchto knížek ale není úplně šťastná a mezi adepty botaniky se neujala, spíše se dále pokoutně sháněl „Dostál“. Možná nejlepší z této trojice, *Botanický klíč*, ničí mnohé uživatele „nekonečným klíčem“ napříč celou knihou.

A jsme v recentu, v době *Klíče ke květeně České republiky* (Nakladatelství Academia, 2002) editovaného Karlem Kubátem, naší současné floristické „bible“, která v mnoha ohledech splnila očekávání jak botaniků, tak uživatelů – floristů a studentů. Odborníci i amatéři by ale přece jenom v případném dalším vydání ocenili něco málo navíc: péróvkou rostlin (kdo je zaplatí?), cigaretový papír (kdo ho zaplatí?) a zda by nebylo vhodné dát apomikty do druhého, „kritického“ dílu (to je otázka pro širokou diskuzi, kterou by však možná vyřešil tenký papír). Ale myslím si, že by většina souhlasila s trojicí nejlepších klíčů za posledních 100 let – Polívka, Dostál, Kubát.

Floristický výzkum v Čechách

Předcházející text neměl být výčetem českých botanických klíčů, jen připomenutím těch nejdůležitějších a častěji užívaných. Ale hlavně jsem chtěl zdůraznit spojitě nádoby kvalitní určovací literatury a počtu nadšených amatérů, kteří se s její pomocí vypracovali na vynikající floristy a velmi přispěli k současným znalostem naší květeny. Bylo jich mnoho a vymezeného místa je málo. Prosím proto čtenáře, aby následující medailony přijali jako velmi zúžený výběr osobností, které naší floristice mimořádně přispěly. Poděkování generací a účta patří i dalším desítkám těch, bez nichž by se naše profesionální botanika neobešla.

Václav Chán (1929–2009) a regionální floristé

Výčet botanických osobností by nebyl úplný, kdybychom nezmninili amatérské regionální floristy. Označení amatérští v žádném případě nesnižuje jejich význam, jen vyjadřuje skutečnost, že jim nebylo dopřáno věnovat se oblíbenému oboru profesionálně na placeném místě. Povoláním to byli většinou učitelé, lékaři a lékárníci, duchovní, ale také úředníci, obchodníci, technici, dělníci a další. Tito opravdoví milovníci rostlin nešetřili volného času, který často zcela věnovali výzkumu flóry svého území. Je především jejich zásluhou, že znalosti o rozšíření rostlin u nás byly ve srovnání s okolními zeměmi vždy na špičkové úrovni. Význam těchto nadšenců od nejstarších období výzkumu české květeny je zřejmý již z Prodrumu květeny české. V posledním dílu z r. 1883 uvádí autor Ladislav Čelakovský v Seznamu sběratelů a badatelů květeny české v Prodrumu častěji jmenovaných více než 200 jmen, z velké části právě regionálních floristů. Tato tradice je však v našich podmínkách stále živá, jak dokazuje množství autorů podílejících se na cyklu shrnujícím nejnovější nálezy z české květeny – *Additamenta ad Floram Reipublicae Bohemicae*, který vychází pravidelně od r. 2002 ve Zprávách České botanické společnosti.

Vzorem regionálního floristy a jeho práce v druhé polovině 20. stol. byl jihočeský botanik, dlouholetý předseda jihočeské pobočky tehdejší ČSBS, Václav Chán. Narodil se 28. června 1929 ve Vlachově Březí, v rodině státního zaměstnance, ale celý život prožil ve Strakonících. Maturitu složil r. 1949 na Vyšší průmyslové škole strojnické v Písku a 40 let pracoval jako meta-

lograf v laboratořích bývalých Českých závodů motocyklových ve Strakonících.

Ač povoláním technik, již od studentských let všechn svůj volný čas zasvětil botanice, ke které ho přivedli přátelé, bratři Vokounovi. Jeho kladné osobní vlastnosti, přesnost, důkladnost, soustavnost, obětavost, nezištnost a mimořádné organizační schopnosti byly hlavní příčinou toho, že na jihu Čech, od Klatovska po Českomoravskou vrchovinu, vznikla spolupracující skupina kvalitních botaniků, z nichž se nakonec ustavila první regionální pobočka dnešní České botanické společnosti. Pod její hlavičkou organizoval V. Chán floristický průzkum celého regionu. Miloval své rodné Předšumaví, především vápence, ale také kaňony Vltavy a Otavy ve Středním Povltaví a květenu sídel. Smysl pro povinnost ho však nutil organizovat výzkum i v územích jiných, odlehlých a poměrně málo atraktivních, odkud bylo minimum floristických údajů. Z jednodenních exkurzí i několikadenních kolektivních průzkumů vzniklo velké množství floristických zápisů a tisíce herbářových dokladů. Všechny tyto údaje Chán shromáždil s cílem mapovat výskyt rostlin a vidinou přípravy květeny celého zkoumaného území. Bohužel omezené technické možnosti minulé doby i nepřítelů vládnoucí strany k přesným mapám zhatily plány, které se slibně rozbíhaly v 60. letech, a výsledkem byly mapy rozšíření jen několika málo významných druhů. Vznikla však také řada kolektivních příspěvků ke květeně různých oblastí jižních Čech. Václav Chán postupně systematicky excerpoval téměř 700 publikovaných i rukopisných

prací a z jejich ústřížků vytvořil tzv. Centrální floristickou kartotéku jižní části Čech, která obsahuje desetitisíce údajů téměř k dvěma tisícům taxonů cévnatých rostlin. Tuto mravenčí práci zúročil během přípravy Komentovaného červeného seznamu květeny jižní části Čech (1999), jehož byl iniciátorem a editorem. Dílo, které lze označit za hlavní publikační shrnutí práce jeho i celé jihočeské pobočky ČBS, čerpá z materiálů shromážděných Chánem i dnes – při přípravě druhého vydání.

Od počátků své botanické činnosti byl Chán v kontaktu s předními českými profesionálními botaniky, u kterých si svými odbornými znalostmi doblýl respekt a úctu. Bezesporu největší vliv na něj měl dlouholetý přítel a vynikající pedagog PŘF UK v Praze Vladimír Skalický. Václav Chán nezištně shromažďoval údaje o rozšíření rostlin i herbářové doklady své a svých kolegů a ochotně je poskytoval autorům Květeny ČR a doplňoval jimi síťové mapy pro Fytogeografické syntézy. Jeho oblíbenou skupinou byly „mrkve“ (čeleď miříkovitých – *Apiaceae*), ale nezalekl se žádných taxonomicky obtížných skupin. Úzce spolupracoval se specialisty, mnohdy i zahraničními, zabývajícími se kritickými rody rostlin, jako jsou např. ostružiník (*Rubus*) nebo pampeliška (*Taraxacum*). Spolu se svým dlouholetým kolegou Vojtěchem Žilou i dalšími členy pobočky má velkou zásluhu na tom, že jižní část Čech patří k nejlépe prozkoumaným územím celé ČR, pokud jde o tyto kritické skupiny.

K práci dobrého regionálního floristy patří neodmyslitelně činnost ochranná a vzdělávací. I v té byl V. Chán hodný následovník. Patřil mezi zakládající členy základní organizace Českého svazu ochránců přírody (ČSOP) ve Strakonících a až do své smrti (15. února 2009) se aktivně podílel na přípravě podkladů pro vyhlášení chráněných území a na praktické ochraně přírody, včetně manuální práce při managementových zásazích. Uspořádal řadu přednášek a exkurzí pro veřejnost a jeho nadšení a vlídný přístup dokázaly v mnoha mladých lidech vzbudit celoživotní lásku k rostlinám. Mladým zájemcům o botaniku věnoval hodně času i při vedení středškolských odborných činností a konzultaci diplomových prací.

Po r. 1989 ihned navázal spolupráci s hornorakouskými botaniky a stál u zrodu tradice společných setkání českých a rakouských botaniků. Přestože se rád zúčastňoval zahraničních exkurzí, nikdy nezapomněl na své hlavní poslání, za které považoval výzkum jižních a jihozápadních Čech. Jeho dlouholetou obětavou činností pro českou floristiku ocenila Česká botanická společnost v r. 1989 titulem zasloužilý člen. Do historie výzkumu kritických rodů rostlin se zapsal jako spoluautor popisu nového druhu pampelišky *Taraxacum moldavicum* Chán, Øllgard, Štěpánek, Trávníček et Žíla popsáno v r. 2008 z jihovýchodní části Šumavy.

1 Václav Chán (první zleva) a členové jihočeské pobočky České botanické společnosti při kolektivním floristickém průzkumu Dačicka v r. 2002. Foto M. Štech

Stanislav Staněk (1903–1982)

Narodil se 9. listopadu 1903 v Brně, kde také vystudoval učitelský ústav. V r. 1922 nastoupil na učitelské místo v Korytné, kde pracoval s drobnými přestávkami až do r. 1948. Krátce působil též v obcích Frélichov, Francova Lhota, Nivnice, Luhačovice a Bánov. V r. 1950 se stal vedoucím botanického oddělení Krajského muzea v Gottwaldově (Zlíně) a setrval zde až do tragické nehody v r. 1956, kdy na jedné ze svých botanických exkurzí po Slovensku při vyskakování z rozjíždějícího se vlaku přišel o obě chodidla. Do konce svého života pak pobýval v Korytné a v Mařaticích u syna.

Nástup Staňka do Korytné je úzce svázán se zahájením botanického průzkumu Bílých Karpat. Záznamy z prvních let obsahují podrobné soupisy druhů z každé navštívené lokality, v 30. a 40. letech při kontrolách lokalit již zapisoval jen význačné druhy. V té době také zakresloval schematické mapy doplněné seznamy parcel a vlastníků jako podklady pro vyhlášení rezervací. Kolem r. 1954 předal na Krajský památkový úřad v Brně návrhy více než 60 bělokarpatských rezervací (a dalších 17 z okresů Uherské Hradiště, Zlín a Vsetín, již mimo Bílé Karpaty). Bohužel se v té době podařilo zajistit legislativní ochranu jen několika z nich.

Iniciátorem jeho systematického průzkumu Bílých Karpat byl zřejmě prof. Josef Podpěra – v Květeně Moravy publikoval řadu Staňkových údajů a map. Později však Staněk tvrdil, že mu Podpěra tyto údaje zcizil. Stanislav Staněk spolupracoval i s dalšími regionálními botaniky, kteří ho

1 Stanislav Staněk v porostu kýchavice černé (*Veratrum nigrum*) na lokalitě Búrová u Suchova, Bílé Karpaty. Od r. 1987 je tato květnatá louka chráněna jako národní přírodní památka. Snímek z archivu Moravského zemského muzea v Brně

občas doprovázeli na exkurzích – Františkem Čokou, Františkem Weberem a Františkem Hynštem.

V r. 1931 podnikl cestu do Bulharska, poté do Jugoslávie (1932), Albánie (1933), do Řecka a na Krétu (1934) a do Rumunska (1935). Tyto zahraniční výzkumné cesty byly zpravidla dvouměsíční – od začátku července do konce srpna. Všechna další léta se věnoval hlavně systematickému floristickému průzkumu Slovenska, s výjimkou doby okupace, kdy pracoval většinou v karpatské části Moravy. Na exkurzích strávil Staněk, podle jeho vlastního přehledu, celkem 2 368 dní (resp. částí dnů), průměrně 64 dní v roce, v některých letech však až 106 dní.

Ze svých početných a mnohdy pozoruhodných nálezů uveřejnil překvapivě málo (mimo jiné ve Sborníku Klubu přírodovědeckého v Brně – v letech 1926 a 1927; dále ve Studiih Krajského muzea v Gottwaldově – Náčrt květeny gottwaldovského kraje, 1954). Připravoval však k publikaci široce založenou práci Grundzüge der Pflanzenverbreitung am Südrande der Westkarpaten (Mitteleuropa) – Základní rysy rozšíření rostlin na jižním okraji Západních Karpat (střední Evropa) – jež měla obsahovat květenu území od Znojma po Užhorod. Z množství a charakteru zanechaných dílčích materiálů k tomuto dílu lze soudit, že v něm zamýšlel zhodnotit výsledky své dlouhodobé průzkumné činnosti především z území Československa. Nic z toho se však nepodařilo přivést ke zdárnému konci (Pospíšil 1983).

V r. 1980 Staněk předal Moravskému zemskému muzeu 46 svých terénních zápisníků a 229 objemných svazků herbáře. Ty bohužel řadu let leží v depozitáři botanického oddělení a doposud se podařilo zpracovat jen některé. Data z části jeho zápisníků (83 tisíc údajů) jsou podchycena v Historické květeně Bílých Karpat vydané ve Sborníku Přírodovědeckého klubu Uherské Hradiště (Staněk a kol. 1996).

Bibliografii jeho prací včetně nepublikovaných materiálů a literatury použité k článku najdete na internetové stránce Živy (www.ziva.avcr.cz).

a dodnes slouží svému účelu. Zúčastnil se prvního floristického kurzu tehdejší Československé botanické společnosti v Lovosicích (1957) a o rok později byl úspěšným průvodcem na 12. mezinárodní fyto geografické exkurzi. V r. 1975 rozhodl hlavní výbor Společnosti o udělování titulu Zasloužilý člen ČSBS – Jan Šimr se stal jeho prvním (a v tom roce jediným) nositelem.

Většina Šimrových sběrů cévnatých rostlin je uložena v Herbářových sbírkách UK v Praze (kód PRC), několik desítek položek i v herbářích Oblastního vlastivědného muzea v Litoměřicích (LIT), kde je také deponovaná část jeho botanické korespondence.

Obdiv a láska k Českému středohoří Jana Šimra záhy přivedly mezi ochránáře přírody. Mnoho let vykonával funkci okresního konzervátora ochrany přírody a hlavně jeho zásluhou bylo vyhlášeno několik maloplošných chráněných území; hustota rezervací byla proto v „jeho“ regionu zřejmě vyšší než v jiných srovnatelně bohatých a atraktivních lokalitách.

Jan Šimr (1900–1980)

Jan Šimr působil téměř celý život jako odborný učitel na školách v západní části Českého středohoří – v Kostomlatech pod Milešovkou, Třebenicích, krátce v Třebívlicích a od r. 1947 až do odchodu do důchodu ve Velešíně. Celý život se intenzivně věnoval botanice a mykologii. Spolupracoval s mnoha předními badateli: Josefem Velenovským (botanika), Františkem Smotlachou (houby), Karlem Kavinou (houby, lišejníky, mechorosty), Zdeňkem Pilousem (mechorosty), Jaromírem Klikou a Aloisem Zlatníkem (fytoecnologie), Josefem Rohlenou (cévnaté rostliny), Ferdinandem Weberem (rod mateřídouška – *Thymus*) a dalšími. To se odrazilo i v jeho

rozsáhlé publikační činnosti. Zveřejnil téměř 120 drobných i obsáhlejších časopiseckých článků; mezi nimi převažovaly práce floristické, ale nechyběly ani fenologické a fytoecnologické, všechny založené na jeho vlastním terénním průzkumu, a tedy na původních údajích. Dopisoval si i se zahraničními botaniky (Josias Braun-Blanquet, Reinhold Tüxen, Michail S. Šalyt aj.). Velmi dobře kreslil, jak je zřejmé např. z jeho kreseb zachycujících ubývání zříceniny na Košťálově.

Spolu s prof. Jaromírem Klikou založil a mnoho let se obětavě staral o terénní stanici ve Velešíně (1947), která je nyní v majetku Přírodovědecké fakulty UK v Praze